

LES DONES DEL BERGUEDÀ

A L'ÈPOCA MODERNA

per SÍLVIA GALERA I MARZÀ, JOSEP OLLER, ASSUMPTA RIERA,
ROSA RIERA, ROSA SERRA I ROTÉS i RAMON VILADÉS LLORENS

Tenint en compte que la "Història de la dona" és una especialitat jove, aquest Dossier fa una primera aportació en base a estudiar el paper de la dona demogràficament, davant la llei i l'Església, el matrimoni, el treball, la marginació cultural i econòmica i el costumari, al Berguedà dels segles XVI al XVIII.

Historia de la dona: una jove especialitat

per JOSEP OLLER

Si mirem les publicacions que van apareixent i els congressos d'història que es van celebrant podem tenir la seguretat que la història de la dona està de "moda", i és que als darrers anys hi ha hagut un gran interès per conèixer el paper, la vida i les actituds de les dones al llarg de la història. Amb tot, nosaltres no diríem pas que es tracta d'una moda entre els investigadors; la realitat d'aquest esclat de treballs sobre dones és que es tracta d'una especialitat nova i en procés de creixement i consolidació.

La història tradicional i acadèmica només s'ha preocupat dels que manen, d'aquells que han dirigit la vida política, econòmica i social dels diversos pobles al llarg de la història; en aquesta història no hi tenen cabuda els pobles vençuts, els bàndols esclafats, els grups marginals o marginats per qualsevol mena de raó, la massa treballadora o les dones. La història era, i per alguns encara és, la història de minories dirigents; hem hagut d'esperar molt per poder veure com els estudis històrics es van poblant amb un nombre creixent de grups socials i de personatges.

A la tradicional història política li ha anat sorgint una competidora temible amb la història social, que ha donat veu a les multituds excloses secularment de la història acadèmica. Una fita molt important en aquest procés de "democratització" de la història ha estat l'aparició el 1963 d'una obra cabdal de la historiografia actual, "*La Formació de la classe obrera anglesa*" d'Edward P. Thompson. A partir d'aquí la història social ha conegut

un enorme i brillant creixement. Serà en el camp de la història social on s'anirà obrint pas la història de la dona.

La formació d'una especialitat

La història de la dona s'ha anat formant i definint lentament, travessant diverses fases.

Una primera fase seria ocupada pels estudis sobre dones notables, normalment poc representatives del conjunt de les dones. Aquestes dones generalment ja s'havien guanyat el dret a aparèixer en la història tradicional en tant que són personatges excepcionals, i que, a més, no solien desentonar ja que exercien papers masculins que per atzar els havien correspost —pensem que la majoria de dones conegudes i estudiades eren reines i governants de qualsevol mena.

Una segona fase seria la d'una història de la contribució de les dones a diversos moviments històrics com el moviment obrer, moviments nacionalistes, moviments culturals, la lluita per la igualtat de drets i el sufragi, etc. Aquesta segona fase es desenvolupa bàsicament des de finals dels anys seixanta.

Des de principis dels anys setanta podem dir que la història de la dona es va consolidant com una especialitat amb personalitat pròpia. Fins al 1980 aproximadament hi ha un fort desenvolupament de les investigacions al voltant de les dones a la història; és una fase en què es van concretant en el camp historiogràfic les preocupacions i interessos expressats pel moviment feminista. Des de 1980 la his-

tòria de la dona ha conegut una gran diversificació temàtica i alhora un seguit de canvis qualitatius. No és ja només un treball de recopilació de dades sinó que es veu la urgència d'elaborar un nou marc teòric i metodològic que permeti emprendre els estudis sobre la dona des d'una perspectiva nova. Al primer "Encontre de Treball sobre la Història de la dona" (27 i 28 de juny de 1983, al Departament d'Història de la facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona) i en el "Primer Col·loqui d'Història de la Dona" (celebrat a Barcelona els dies 22, 23 i 24 d'octubre de 1986), es va posar de manifest la poca producció referida a aspectes teòrics i metodològics i un cert estancament en els temes de debat. Caldrà esperar i veure si és una crisi de creixement o un cert esgotament de l'especialitat, tot i que nosaltres tendim a creure que és una crisi de creixement més aviat.

Una nova manera d'interpretar la història: aportacions i fracassos

La irrupció de les dones a la història ha obligat a redefinir i revisar molts conceptes com ara producció, reproducció, grup social, sexe, gènere, patriarcat, treball assalariat, treball domèstic, cultura femenina, consciència femenina, etc. Aquesta revisió i redefinició de conceptes ha enriquit i eixamplat indubtablement l'horitzó de la Història com a ciència social.

Un concepte molt important seria el de la "consciència femenina", que derivaria de l'acceptació per part dels individus del rol que se'ls assigna en funció d'una divisió se-

xual del treball i de la reivindicació dels drets que sorgeixen de les responsabilitats inherents al compliment dels deures respectius. Aquesta mena de consciència explicaria per Temma Kaplan¹ —una important historiadora social i de la dona—, determinades actituds femenines al llarg de la història. Per exemple, les dones solen ser minoria en els partits polítics i sindicats, en canvi la seva presència sol ser massiva en qüestions que afecten la subsistència i qualitat de vida: aldarulls de subsistència o rebomboris del pa, vagues de llogaters, moviments per la pau...

Les dones han acceptat gairebé sempre la divisió social del treball en funció del sexe i han reclamat, quan ha calgut, els drets generats per les seves obligacions en l'aprovisionament i abastament de la família.

Temma Kaplan creu que cal donar gran importància a la idea de "gènere", que aniria unida a la de "consciència femenina", que són creacions culturals, més que a la de "sexe" que és un concepte lligat a la naturalesa. Creu que hi ha una certa homogeneïtat en les actituds de les dones, històricament subordinades a qualsevol classe social; amb tot no creu que s'hagi de confondre "gènere" i "classe", perquè si bé es pot creure en una experiència pròpia i específica de les dones, cal no oblidar que aquesta "experiència" es produeix al si d'una classe social i, per tant, en molts aspectes serà diferent per a les diverses dones.

Algunes autores —ja que malauradament són gairebé sempre dones les que s'interessen per aquests temes— han caigut en l'error de considerar les dones com un grup compacte i homogeni que pateix una opressió i una marginació en el seu conjunt i que té unes actituds i actuacions semblants en tots els seus components; aquesta concepció de la dona com una mena de classe social oposada a la formada pels homes ha portat a ignorar coses tan evidents com que les dones, a més de ser dones, pertanyen a diferents classes socials i per tant, no actuen només com a dones sinó també

com a "proletaries", "burgeses", etc.

Josep Fontana en una crítica² al llibre *Dones, Treball i Família* de Louise A. Tilly i Joan W. Scott, ens diu que "*l'intent de seguir els canvis en el paper de la dona respecte al treball resulta totalment frustrat per l'error de suposar que la 'dona' és un grup indiferenciat oblidant que el treball no pot considerar-se fent abstracció de les distincions de classe entre les dones: que hi ha, per dir-ho en termes de llenguatge comú —que representa una cristallització de les regles del joc social— 'dones' i 'senyores'. Així, mentre les 'dones' britàniques de principis del segle XIX s'incorporaven com assalariades a la indústria, les 'senyores' eren educades per a esdevenir éssers fràgils i decoratius, absolutament incapaces d'esforç físic.*"

Per raons diverses, sovint en nom de la lluita contra l'endocentrisme històric, alguns estudis i treballs s'han centrat totalment en la dona, separant-la de tota altra realitat, cometent així els mateixos errors que aquella historiografia contra la qual volen lluitar; han caigut en l'extrem oposat, han fet de la dona protagonista absolut i únic de la història, cosa evidentment tan falsa com la contrària.

Friedrich Engels assegurà el 1884 que "*el mòbil essencial i decisiu al qual obeeix la humanitat en la història és la producció i reproducció de la vida immediata*"; partint d'aquesta afirmació Cristina Borderias³ ens diu que "*per això no es pot, doncs, situar la història de les dones, de la família o de la reproducció com un aspecte complementari de la realitat, sinó com a part inseparable d'una dinàmica social que altrament resulta intel·ligible.*"

Fonts de treball

Per la seva pròpia naturalesa la història de la dona ha de recórrer a fons d'estudi no clàssics. Se sol distingir entre un món oficial i un de privat i quotidià, entre una esfera pública (lloc d'actuació dels homes) i una esfera privada (lloc d'actuació de les dones). La situació de les dones al marge del món

oficial fa escassos els documents oficials i cal recórrer a fonts diferents: cartes, llibres, revistes, fotografies, il·lustracions, cartells, etc., i sobretot a fonts orals, una informació cabdal per conèixer la vida i el pensament de la gent que no ha deixat pràcticament cap mena de documentació oficial; la història oral, molt revaloritzada per la història social i, és clar, també per la història de la dona, sol ser rebutjada pels historiadors acadèmics per ser subjectiva i "poc científica"; tanmateix és molt sovint l'única possibilitat que tenim de conèixer certs fets i actituds. Aquesta manca d'informació generalitzada ha fet que bona part dels treballs sobre les dones facin referència a l'època contemporània, perquè és evident que no queda ningú que pugui explicar-nos oralment fets més antics viscuts personalment.

Quan volem anar més enrera en el temps ens cal recórrer a altres fonts: diaris i dietaris de pagesos, llibres de viatges, festes i tradicions, i sobretot documentació notarial com ara testaments, inventaris "post mortem", registres de propietat, contractes, capítols matrimonials, etc. Pels estudis de demografia podem recórrer als arxius parroquials amb els seus registres de naixements, noces, bateigs, defuncions, etc. També ens poden ser

Falta informació per aprofundir en la història de la dona.

útils aquells documents que permeten crear o divulgar un determinat "model femení", com ara tractats de moral, manuals de confessió, sermonaris, etc.

Les possibilitats d'estudi són moltes i molt suggestives i, com tants altres aspectes de la història social, el camp de la història de la dona encara és poc conegut i estudiat.

BIBLIOGRAFIA

M. CARBONELL, Joan Anton i SOTO, R.; *Investigadors i Recerques. Conversa amb Mary Nach: La dona en la Història*, a "L'Avenç", núm. 61, juny 1983, pàgs. 66-69.
BOLADERAS, Cristina; *Història de les dones i història oral*, a "L'Avenç", núm. 84, juliol-agost 1985, pàgs. 68-70.

CASTELLS, Irene i SALLÉS, Anna; *La història de la dona: un debat obert*, a "L'Avenç", núm. 66, desembre 1987, pàgs. 9-10.

DD. AA.; *Història de una marginación. La mujer en España*, a "Historia 16", núm. 145, maig 1988, pàgs. 21-98.

DD. AA.; *Les Dones en la Història*, a "L'Avenç", núm. 104, abril 1987, pàgs. 54-60.

DD. AA.; *Dossier: La dona moderna al segle XX*, a "L'Avenç", núm. 112, febrer de 1988, pàgs. 7-29.

FONTANA, Josep; *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Editorial Crítica, Barcelona, 1982.

NASH, Mary; *El Centre d'Investigació Històrica de la Dona*, a "L'Avenç", núm. 69, març 1984, pàgs. 9-10.

Conversa: Arlette Farge: Cultura popular i experiència Femenina, a "L'Avenç", núm. 111, gener 1988, pàgs. 34-37.

Conversa: Michelle Perrot: La Vida privada i la dona, a "L'Avenç", núm. 108 octubre de 1987, pàgs. 34-39.

NASH, Mary i TAVERA, Susanna; *L'acció col-*

lectiva de les dones, a "L'Avenç", núm. 85, setembre 1985, pàgs. 86-90.

VIGIL, Mariló; *La vida de las mujeres en los siglos XVI i XVII*, Editorial Siglo XXI, Madrid 1986.

NOTES

1. NASH, Mary i TAVERA, Susanna; *L'acció col·lectiva de les dones. Conversa amb Temma Kaplan*, a "L'Avenç", núm. 85, pàgs. 86-90, Barcelona, setembre de 1985.
2. FONTANA, Josep; *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Editorial Crítica, Barcelona, 1982, pàgs. 176.
3. BORDERIAS, Cristina; *Història de les dones i història oral*, a "L'Avenç" núm. 84, Barcelona, juliol-agost de 1985, pàgs. 68-70.

Josep Oller

Demografia femenina a la comarca del Berguedà durant l'Antic Règim

per ASSUMPTA RIERA i ROSA RIERA

Cal fer unes breus pinzellades sobre les característiques demogràfiques de les dones com a grup diferenciat per tal de poder comprendre millor la problemàtica de la dona en aquesta època; per una banda, cal conèixer els percentatges de natalitat i mortalitat infantils que es varen donar els segles XVI, XVII i XVIII, amb l'estudi d'algunes de les seves causes, directament relacionades amb la funció reproductora de les dones. S'estudiarà també el comportament de la població quant a l'edat de casament en les diferents èpoques i les possibles causes de variació d'aquesta edat i com poden influir aquestes en la fecunditat femenina. Aquestes dades ens són necessàries per comprendre millor l'àmbit social en el qual es desenvoluparen les relacions entre homes i dones a l'època moderna.

Natalitat i mortalitat infantil

La natalitat és extremadament sensible a la conjuntura econòmica. A la llar catalana sembla que hi ha una correlació entre la dimensió familiar i l'estatus socio-econòmic del cap de família. Era lògic que les famílies riques fossin nombroses, ja que els fills constituïen la garantia de perpetuïtat del sistema. Per altra banda, la família havia d'assegurar la reproducció però no a risc de disminuir la capacitat econòmica o de malmetre-la a esquena dels descendents.

La llar catalana va ser poc poblada als segles XVI i XVII, amb moviments d'avenç i retrocés d'un règim demogràfic antic, amb fortes taxes de natalitat i mortalitat; en canvi a mitjan segle XVIII va créixer notablement, creixement provocat pel millorament de les condicions econòmiques i disminució

de la mortalitat infantil.

Durant els segles XVI i XVII les dones havien de tenir molts fills per a poder-ne salvar 2 o 3, ja que la taxa de mortalitat infantil era molt alta; d'altra banda la proporció de fills per matrimoni a Catalunya era semblant a l'espanyola, més baixa a l'àmbit urbà que al rural. Calen estudis demogràfics concrets a la nostra comarca però si agafem com a exemple de la situació la propera població de Balsa-reny al s. XVII (les dades han d'ésser molt similars a les del Baix Berguedà), veiem que:

17,9% matrimonis té 1 fill
43,4% matrimonis té 2 a 5 fills
17,9% matrimonis té 6 a 7 fills
15,3% matrimonis té 8 a 9 fills
5,1% matrimonis té 10 a 12 fills

Els registres parroquials organit-

zats després del Concili de Trento presenten grans defectes els segles XVI i XVII; no va ésser obligatori enregistrar l'òbit fins al 1614, i fins al segle XVIII no s'anotava la mort dels albats (nens de 0-7 anys) i dels "pàrvuls" (fins a 15); això fa que sigui molt difícil calcular la mortalitat d'infants en aquest segle. Del total de nascuts, arribarà a l'edat adulta el 70%, així del 47% de fills per matrimoni (que era la mitjana de fills a Catalunya) n'arribaven a adults el 3'2%.

Al s. XVIII es dona la gran arrencada econòmica de Catalunya, la qual cosa provoca un gran increment de la natalitat, però la mortalitat d'albats va continuar essent elevada al s. XVIII. Tornant a repetir el mateix exemple de Balsareny, durant el període 1700-1749 encara hi havia un 50% de mortalitat d'albats. En aquesta època la fecunditat legítima a Catalunya era del 30%, la més alta de l'estat espanyol al segle XVII i XVIII.

Nupcialitat i fecunditat

A Catalunya la nupcialitat era determinada per l'estatus socio-econòmic. Als grups socials on hi havia bons dots, les noies es casaven joves; l'hereu i la pubilla es casaven més aviat que els altres germans. La impossibilitat d'oferir dots a tots els fills retardava i fins i tot feia impossible el matrimoni.

L'edat de matrimoni a Catalunya, als segles XVI i XVII, era elevada; els homes es casaven als voltants dels 27 anys i les dones dels 25, dades susceptibles de variació segons les àrees geogràfiques i el seu poder econòmic; evidentment l'elevada edat de matrimoni era un mecanisme que endarreriria els naixements. Les dones pobres es casarien més tard i tindrien un període de fecunditat més curt. En general, l'edat de la mare en tenir el darrer fill oscil·lava al voltant dels 38-39 anys.

La fragilitat de la unió matrimonial era important en aquesta època; Antoni Simon assenyalava la duració mitjana dels matrimonis en una població propera a Barcelona de 13'2 anys mentre que la Catalunya interior la mitjana arribava als 24 anys de durada.

ARXIU

L'estatus socio-econòmic determinava la nupcialitat.

A la primera meitat del s. XVIII l'edat de matrimoni continuava essent elevada a Catalunya, el 22% de les dones es casen entre els 14 i 24 anys i el 77,8% es casa amb més de 25 anys. Així a la comarca del Berguedà trobem que:

Dels 16 als 25 anys només hi ha un 6,49% de casats.

Dels 25 als 40 anys n'hi ha un 34'06%.

A la segona meitat del s. XVIII, però, la prosperitat econòmica i la millora en les condicions de vida fan que l'edat de matrimoni disminueixi uns anys; va quedar fixada en 24 anys pels homes i 23 per les dones com a mitjana. A partir d'aquesta meitat de segle es comença a detectar una precocitat matrimonial extraordinària que va superar la mitjana espanyola de l'època.

Matrimoni 15-24 anys: A Catalunya: 25,4% casats i 32,1 de casades.

A Espanya: 19,5% casats i 27,5% casades.

Durant el s. XVIII s'observa que les dones tendeixen a disminuir els seus embarassos perquè ja no moren tants fills, no obstant això, la taxa de natalitat segueix essent elevada (47% de fills per matrimoni). L'interval entre part i part (interval intergenèsic) solia ser d'un any i mig a dos anys i mig; els períodes d'al·letament ajudaven a allargar els intervals intergenèsics. Al camp les dones solien parir a intervals més llargs perquè es col·locaven com a dides o alletaven els fills de les classes urbanes.

Al llarg d'aquest segle s'observa també que van disminuint les segones i terceres nupcies com a

M.E.V.

Parella, segons un plat català del s.XVIII al Museu Episcopal de Vic.

conseqüència de la minva de la mortalitat femenina. L'home, molt més que la dona, mostrava la tendència a tornar-se a casar sobretot si tenia fills al seu càrrec, i ho feia de pressa cosa que no feien les dones perquè havien de respectar l'any de plor.

BIBLIOGRAFIA

- IGLÉSIES, Josep; *El cens del Comte de Floridablanca*, vol. I i II, Barcelona, 1970.
- GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, vol. I, Barcelona, 1985, pàgs. 200-207.
- GIL, Concepció i SOLÉ, Roser; *Família i condició social de la dona a la Catalunya Moderna*, pàgs. 93-112 a "Més enllà del silenci", dins de "Les Dones a la Història de Catalunya", Barcelona, 1988.
- MORENO, A., SOLER, J. y FUENTES, F.; *Introducción al estudio socio-demográfico de Cataluña mediante el Censo de Floridablanca (1787)*, a "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", vol. 1, Barcelona, 1984, pàgs. 23-28.
- SÀNCHEZ GONZÁLEZ, Miquel; *La família rural al Vallès (s. XVII-XVIII)*, a "L'Avenç", núm. 66, pàgs. 68-72, Barcelona, 1983.
- SALA, Joan M.; *La demografia a Balsareny al segle XVII*, a "Dovella", núm. 6, Manresa, 1982.
- SIMON TARRÉS, Antoni; *La família Catalana en el Antiguo Régimen*, a "La Família en la España Mediterrànea (siglos XV-XVI)", Centre d'Estudis d'Història Moderna "Pierre Vilar", Grup Editorial Grijalbo, Barcelona, 1987, pàgs. 65-93.

Assumpta i Rosa Riera

Les dones davant la llei i l'Església

per ROSA SERRA i ROTÉS

Durant tota l'època moderna les dones van ésser considerades, tant per la llei com per l'Església, éssers inferiors. El dret vigent i les institucions eclesiàstiques varen recollir una tradició antiga de la mateixa manera que ho féu la societat en general, particularment els homes, però també les mateixes dones que acceptaven aquesta suposada inferioritat com un fet indiscutible i propi. A més de la marginació pròpia del sexe, que les recloïa en el món domèstic, les dones van patir també (com els homes) la marginació social i econòmica provocada per actituds considerades diferents a les de la resta de la societat i perilloses (generalment actituds rebels), que les abocaven al món de la delinqüència, la bruixeria i la prostitució. Aquestes dones són analitzades en un altre capítol d'aquest dossier, ja que a l'època quedaven excloses de qualsevol consideració.

La dona i la seva situació jurídica

Al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII es varen mantenir molts dels principis legals medievals que sintetitzaven la rica tradició romano-justiniana i amb ells la tradicional idea de considerar la dona com una categoria jurídica inferior a la de l'home.

Aquesta inferioritat venia justificada bàsicament per les característiques pròpies del sexe femení i per la suposada, i acceptada, limitació de la seva capacitat intel·lectual. És per això que en el marc de la legislació, les dones queden bàsicament referenciades a l'àmbit del Dret Privat (en relació amb els

cipen quan es casen o quan arriben a la majoria d'edat (25 anys). Si el pare moria l'autoritat sobre els fills i filles passava a l'hereu o a un tutor escollit pel pare.

El pare podia desheretar les seves filles si es casaven sense el seu consentiment i a partir de l'any 1631 si optaven per una vida "relaxada" a més de les altres circumstàncies, a partir de les quals els fills perdien també el dret a l'herència contra la vida dels pares, maltractaments, injúries, acusació davant judici, traïció, etc.).

El matrimoni

El cap de família tenia també el dret d'escollir el futur marit, el qual era acceptat normalment sense resistència gràcies a la rigurosa educació rebuda per les nenes des de la infantesa. De totes maneres cal imaginar que l'oposició de les noies als casaments preparats pels pares fou freqüent. Gràcies al fet que s'han pogut conservar algunes memòries de pagesos d'aquests segles és possible de conèixer que els principis legals coincidien plenament amb la mentalitat de l'època.

L'educació femenina es reduïa al simple aprenentatge de les tasques domèstiques i, generalment, la dona tenia l'accés privat al món de la cultura, fins i tot a aprendre a llegir i a escriure. La capacitat d'aprendre no s'associava al sexe femení, i fins i tot es considerava perillós que les dones arribessin a assolir aquests mínims coneixements.

Malgrat la imposició del marit, que la llei reconeixia al pare, totes les dones es volien casar (tot i les

problemes de successió, dret matrimonial, etc.) i en el Dret Penal (com a delinqüents).

Les dones eren completament incapacitades per actuar en el camp del Dret Civil, la qual cosa provoca una quasi exclusió com a testimonis en judicis i documents públics o privats (llevat del propi testament); no estaven obligades a assistir a judicis, no podien ocupar càrrecs públics, ni ésser notaris, procuradors, advocades, etc.

Aquesta incapacitat per actuar en el marc del Dret Civil comporta, algunes vegades, uns avantatges en el camp del Dret Penal, ja que a partir de la suposada incapacitat (com els menors d'edat i els deficients mentals) aquest era més flexible, menys rigorós amb les dones.¹ I és que la llei partia de l'acceptació total que el sexe femení és simple i dèbil ("imbecillitas seu fragilitas sexus") i per tant no se li reconeix una capacitat jurídica plena: ja hem esmentat que no podien accedir a càrrecs públics, però és que la dona tampoc no estava obligada a conèixer la llei (un avantatge davant el Dret Penal).

La seva presència en el marc de la llei quedà, però, perfectament regulada i, a la vegada, limitada en el marc de les relacions familiars però sempre en relació al paregermans, al marit o als fills i, per tant, reduïda al món domèstic. El pare, cap de la unitat familiar, és la màxima autoritat i el tutor, el responsable directe dels fills i de les filles. Aquestes només s'emancipen de l'autoritat paterna quan es casen: aleshores l'autoritat del pare passa al marit. Els nois s'emancipen

dificultats plantejades: desconeixement total del futur marit, allunyament de la llar, separació total de la família d'origen, etc.). La solteria es presentava com una situació molt pitjor, ja que la soltera esdevenia una criada del germà, de la cunyada i dels nebots més aviat o més tard. El matrimoni es presentava com un alliberament de la tutela paterna per passar a l'autoritat del marit. Una possible sortida era també l'ingrés en una comunitat religiosa, però aleshores s'acceptava també una autoritat.

Fora del matrimoni, de la vida monacal o de la més estricta solteria no hi havia cap altra sortida legal i moral per a les dones. Sense un pare, un marit o un germà, la dona no té posició social ni dignitat; ho diu clarament l'Usatge 16: "*Cascuna fembra sia esmenada segons valor de son marit; e si no ha marit, segon valor del pare o del frare.*"

A Catalunya, el matrimoni queda regulat com una comunitat jurídica amb unes relacions econòmiques molt clares, presidida per l'autoritat del marit el qual governa i administra. La dona casada perd el seu cognom i quan és vídua utilitza sempre els del marit. Singularment, es reconeix la plena capacitat de la dona casada per administrar i disposar lliurement dels seus béns després de la concessió del dot patern. El caràcter contractual i econòmic del matrimoni a Catalunya queda ben fixat en els Capítols Matrimonials on s'estipula la separació de béns i la capacitat de la dona per administrar el seu patrimoni. Aquest reconeixement es va debilitar a partir de l'aplicació del Decret de Nova Planta l'any 1716, el qual intentava, per influència del dret castellà, reconèixer al marit un paper controlador. De totes maneres la situació de la dona, dins de l'àmbit econòmic del matrimoni, fou sempre molt superior a la de la resta de dones i el dot ha estat sempre valorat com una assegurança tant per a poder-se casar (una dona sense dot no trobava fàcilment marit), com per poder ingressar en un convent o per tenir una autonomia dins el matrimoni.

Aquesta situació privilegiada de la dona catalana (gràcies al dot) ha estat últimament matisada, sobretot per Ricard Garcia Càrcel,² en considerar que la dona que fa testament i no té fills disposa únicament de la meitat del dot ja que l'altre passa al marit; si la dona vídua es casava de nou, la meitat del dot passava als fills del primer matrimoni, i si no tenia fills al pare. La vídua casada de nou perdia també la tutela sobre els seus fills i el dret a succeir-los. Així el dot es vincula al paper reproductor de la dona, i aquesta és només una intermediària entre el seu pare i els seus fills. La filla únicament seria nomenada hereva cas de no tenir germans mascles o que aquests fossin incapacitats.

En morir el marit desapareix la família, però aquesta es manté si mor l'esposa; això comportava greus limitacions a la vídua la qual quedava obligada a guardar "l'any de

ARXIU

La dona casada perd el seu cognom i de vídua usa els del marit.

plor" que la impossibilitava de contraure matrimoni d'un any (precaució existent ja des del Dret Romà) per tal d'evitar problemes en la determinació de la paternitat d'uns possibles fills nascuts després de la mort del marit.

Els fills quedaven sota la tutela d'un tutor o tutors designats pel pare en el testament, fins a la majoria d'edat dels nois, i fins al matrimoni les noies; únicament, en cas que el marit morís sense fer testament o que en el testament especificqués que la vídua seria la tuto-

ra, aquesta podria exercir la tutela sobre els fills. En aquests casos, la vídua havia de fer un inventari, passar comptes amb els parents i renunciar a futurs matrimonis.

Els Usatges concedien a la vídua la facultat de conservar els béns del marit difunt si no es tornava a casar i es cuidava dels fills, però l'any 1351 (Usatge Vídua, Pere III, Corts de Perpinyà) van limitar aquest dret a "l'any de plor". Malgrat aquesta limitació, a la pràctica es va mantenir l'usdefruit dels béns després de la mort del marit a partir de la seva concreció en els Capítols Matrimonials.

La vídua pobra, sense dot, era mínimament protegida per la llei i podia reclamar als hereus del marit una quarta part de l'herència; si tenia tres o més fills rebia una quota igual a la que corresponia als fills com a legítima.

Les dones podien fer testament a favor del marit, dels fills, de parents o institucions, respectant sempre els acords que en aquest punt havien quedat estipulats anteriorment en els Capítols Matrimonials, els quals varen esdevenir irrevocables l'any 1351 amb la Constitució "A foragitur fraus" de Pere III la qual va ser lloada pel jurista Fontanella al segle XVII, en la seva obra "De pactis nuptialis sive capitulis matrimonialis tractatus" (1612).

Malgrat totes les disposicions legals que preservaven econòmicament la dona casada, cal dir que la llei va considerar-la sempre sotmesa a l'autoritat del marit, fins al punt que aquest podia castigar-la físicament, d'una manera lleu, si la muller donava motius. Els juristes sempre varen aconsellar moderació, però en el cas que la dona fos adúltera es recomanava l'aplicació de mesures contundents. Els Usatges no recollien la possibilitat que la dona adúltera fos morta pel marit, com ho feien els "Fueros" a Castella (la pena més aplicada era la foguera per l'adúlter i l'adúltera), però en aquests casos la violència era admesa, consentida i recomanada per la llei.

Malgrat la poca informació recollida sobre aquest tema, cal dir que de ben segur i molt sovint, la do-

La violència i les discussions són presents a la vida familiar.

na fou objecte de la violència del marit i no solament en casos d'adulteri.³ En una societat en què la llei legitimava aquesta actuació és fàcil d'imaginar la situació d'opressió que varen patir moltes dones. En molts dels processos de separació conjugal presentats davant la Cúria del Bisbat de Barcelona (de 1565 a 1650 d'un total de 152 processos de separació matrimonial, 14 foren sol·licitats per homes i 138 per dones)⁴ es veu clarament que, entre les moltes raons que al·leguen les dones per tal d'aconseguir l'anul·lació del matrimoni, una de freqüent és la violència del marit. I és que la dona que rebia maltractes sense "justificació" podia abandonar el marit i aquest era obligat a mantenir-la.

Aquesta situació tan difícil quedava únicament reflectida en els casos de dissolució matrimonial que de ben segur era una ínfima minoria i sobretot concentrada a les zones urbanes, més concretament a Barcelona, reduïdes a capes socials econòmicament pobres. A les zones rurals i, per tant, al Berguedà, aquesta situació no es troba en la documentació, la qual cosa fa pensar que aquí la separació matrimonial no devia ésser una pràctica gens generalitzada, tot i que les característiques pròpies del matrimoni a Catalunya (relació contractual, matrimoni sense co-

neixença prèvia, manca d'afecte conjugal, etc.) ho devien afavorir.

Les dones vistes per l'Església

Els escrits religiosos són una de les fonts més riques per tal de conèixer la vida de les dones en aquests segles i també per arribar a conèixer fins a quin punt el pensament religiós va influir en la societat de l'Antic Règim. Als últims anys, i gràcies a importants estudis fets en aquest camp, és possible valorar la incidència del pensament religiós en la vida de les dones. Teòlegs, moralistes i inquisidors varen escriure sobre les dones, la seva naturalesa, el seu comportament i sobretot quant a les normes a seguir, foren els temes més treballats.⁵

Els primer Cristianisme, des de Sant Pau, va recollir la tradició jueva i greco-romana de considerar la família totalment estratificada i sotmesa a la jerarquia del pare, malgrat el missatge evangèlic de l'igualtat entre els homes. Aquesta actitud poc favorable a les dones va ajudar que aquestes fossin centre d'interès per part dels teòlegs, especialment des de l'època medieval i molt més durant els segles moderns. Sermonaris, manuals de confessors, doctrines cristianes, teologies morals i tractats sobre la vida quotidiana són plens de referències al sexe femení encamina-

des a desenvolupar unes normes i uns capteniments adients per a les dones, tant en l'àmbit públic com en el privat.⁶

Segons els escrits eclesiàstics, el lloc de la dona és únicament i exclusiva la llar familiar o el convent, i és per això que la dona pot ésser únicament donzella, casada, vídua o monja i res més; qualsevol altra categoria és donada pel marit. Un dels autors que va parlar més sobre les dones fou el franciscà Francesc d'Eiximenis (segle XIV) el qual fou llegit i consultat durant tota l'època moderna. És considerat com un dels més clàssics missògins medievals; avui la seva obra ha estat revisada i ens demostra que Eiximenis contraposava opinions positives i negatives sobre el tema a partir de la consulta de les obres més importants del seu temps i a partir de la realitat social.⁷

Segons Eiximenis la dona està subordinada a l'home com a conseqüència del pecat d'Eva: el pecat original explicaria, doncs, les diferències entre ambdós sexes. La subordinació femenina és total en l'àmbit de les relacions humanes però l'home (pare o marit) no té cap control sobre la vida espiritual o l'ànima de la dona.

L'única missió de la dona és la reproducció i sempre dins del matrimoni; aquesta estarà sempre sota les ordres del marit; dirigirà (no administrarà) la casa i treballarà ferrosament en les tasques domèstiques; el marit serà un "principal companyó" i corregirà caritativament la muller. Eiximenis recomana colpejar la dona únicament quan no pot corregir-la amb consells; no acceptava que el noble ni el burgès ric colpeguessin les pròpies mullers, però sí quan la dona "és pagesa o esclava ocativa".⁸ Condemna l'homicidi de l'adúltera i les proves de la fidelitat, així com els abusos sexuals que suportaven les casades.

La vida de la vídua ha de ser honesta i estricta: oració, dejuni, evitar el plaer, apartar-se de l'ociositat i de la xafarderia, ha de vestir de negre i no usar cosmètics, ni perfums, ni joies, ni pot ser vista en públic. És que Eiximenis considerava, com la societat del seu temps,

que la dona era un cúmul de defectes: inconstant, astuta, ostentosa, mentidera, enraonadora, sovint provocadora d'escàndols, enganyívola, reveladora de secrets, etc. Per això recomenava a la dona silenci, recull, treball i oració, cosa que potenciarà les seves virtuts.

Els defectes descrits per Eiximenis són comuns a tots els escriptors religiosos de l'època moderna; remarquen la idea que la biologia femenina explica el caràcter negatiu de la dona. El tòpic més repetit és el de la perversitat: la dona és associada al mal des d'Eva i, per tant, la seva influència sobre el marit o els fills pot ésser terrible,

Al segle XVII, el jesuïta F. Garau (inquisidor i rector als col·legis de Mallorca i Saragossa) opinava que la dona "*como infiel, y rebelde, no se contentará con desagradarse por sí sola sino que solícita, y no para, hasta hacer de su marido, y por él a sus hijos todos cómplices de su delito, o su pena...*"⁹ La dona és un agent provocador i temptador, l'element maligne culpable de la perdició de l'home.

La feblesa moral i intel·lectual provocada per la seva naturalesa dèbil ja que segons Garau es "*...nieta del lodo: hija del la carne de Adán, y de un pequeño hueso... soys un compuesto de pasiones que os inclinan a mil defectos... la fragilidad de su sexo, ni de ordinario, la capacidad de su mente les permite manejar las glorias del valor ni del saber.*"¹⁰ Aquesta feblesa física i de caràcter les allunyarà de tot protagonisme social i han de quedar recloses al marc domèstic.

Malgrat tots els defectes la dona també té virtuts; normalment se li reconeix una gran capacitat de sacrifici, sobretot davant dels fills i dels malalts, i un esperit més pietós. Cal oferir a aquesta dona (la Eva pecadora) un model, i aquest serà Maria, la Verge, la Mare de Déu. Especialment a partir del segle XVIII comença a proliferar un gran nombre de textos religiosos que tracten el tema de les dones; el món femení (amb els seus vicis i virtuts, però sobretot amb consells i el model clar de la Verge) apareix en catecismes, tractats de confessors, teologies morals, ser-

monaris, pastorals i tractats d'opinió sobre família, educació, etc.¹¹

L'educació de les dones serà un dels grans temes dels moralistes com molt bé explica Mariló Vigil.¹² Però, quin tipus d'educació? Alguns tractadistes com Francesc d'Eiximenis o Juan Luis Vives recomenaven la necessitat que les dones tinguessin una formació intel·lectual, però la immensa majoria ho considerava un perill (no s'ho plantejaven en el cas dels homes), "*ya que la mujer, por naturaleza es demasiado dada a fantasías y las lecturas solo pueden llegar a deformar sus débiles mentes.*"¹³

L'educació femenina es limita normalment a modelar el caràcter per tal d'aconseguir dones devotes i treballadores, humils i disciplinades, silencioses i displicens. Però a l'Església li calia també un nou enfoc en aquest camp i per això s'explica la gran proliferació de literatura de tema femení. Com molt bé diuen Concepció Gil i Roser Solé: "*L'Església des del Concili de Trento estableix tot un cos legislatiu entorn del matrimoni, amb l'objecte de normalitzar la celebració de l'enllaç, atès que fins al segle XVI era corrent de viure en concubinat.*"¹⁴

Moltes de les biblioteques que conserven les masies de la comarca contenen alguns d'aquests tractats religiosos que directament o indirectament tracten el tema femení:

—Francesc Baucells: "Font Misti-

L'educació femenina vol aconseguir dones treballadores, silencioses, humils...

ca y sagrada del Paradís de la Iglesia", Girona 1762. El tema principal són les relacions matrimonials, les paterno-filials, el sagrament del matrimoni, les relacions sexuals, els delictes d'avortament i homicidi, etc. També l'obra d'Antoni Arbiol: "Tractat sobre la família" del 1769 sobre les obligacions mútues dels esposos, educació dels fills, etc."¹⁵

—Sobretot Sermonaris, llibres de doctrina, manuals de confessió i catecismes.

Els teòlegs i escriptors religiosos d'aquests segles varen contribuir especialment a reforçar la idea que la dona era un ser inferior a l'home i que com a tal havia d'estar subjecte a una rigurosa autoritat i control, atesa la seva perillositat. En tots els actes religiosos la dona també havia d'ocupar un lloc subordinat i l'Església aconsellava i dirigia el seu comportament; la tradició, reflectida en les Visites Parroquials n'és un fidel testimoni.

Així, per exemple, l'any 1726 durant la Visita feta al Priorat de Sant Martí de Puig-reig, el Visitador de l'Orde de l'Hospital prohibia certs costums arrelats des de feia molts anys a la parròquia (la Vetlla del Dijous Sant perquè els cants "*moltes vegades causaran risas e indevociones*", la processó de Sant Marçal si "*a la menor sanyal de voler fer ballades en dit dia davant o cerca de dita capella*", les absoltes per Corpus, etc.) entre les quals cal destacar les que es relacionaven directament amb les dones. El Prior de Puig-reig tenia el costum d'oferir un dinar a totes les dones de la parròquia el dia dels Morts, costum força general a tot el Bisbat; el visitador va prohibir per "*no estar decent als escleriatchs lo convidar donas*". La prohibició es va fer extensiva també a la participació de les Administradores o Piores en les processons al costat del sacerdot "*per ser cosa de risa y contra estil de las demes parrochias*"; a partir d'aquest any 1726 la processó es faria segons la següent jerarquia: administrador amb les arques, el sacerdot, el batllet de Puig-reig, els regidors, els homes del terme, les Administradores i Piores i la resta de dones.¹⁶

Les visites dels anys 1721, 1729, 1740, 1751 i 1754¹⁷ efectuades pel bisbe de Solsona a la parròquia de Sta. Maria de Merola també prohibeixen força costums arrelats en aquest terme; es prohibeix que el rector doni menjar als feligresos de Merola, tant homes com dones; que les prioros de la Mare de Déu del Roser demanin caritat "*ab ruido de pandero y cant de cobles profanes més per respecte mundà que per devoció i exposant-los ab lo encant de la veu al perill de sa ruïna espiritual*" i també amonesten fortament sobre temes de moralitat: "*Com nos consta la perversa i abominable costum i diabòlic estil, ab que moltes dones se vesteixen portant los pits descoberts, essent causa i ocasió de que molts caigan en los feos i torpes llaços de la maleïda luxúria. Volent nos remediar en quant sia de nostra part tan perillosa ocasió, manam al regent de Cura d'animes i altre qualsevol sacerdot que en la referida església de Sta. Maria no administri los sants sacraments de la penitencia i eucaristia a dona alguna que no anas a rebre aquells ab deguda honestedat i decencia vestida, ço es ben coberta de braços i pits.*"

Les mateixes visites de Merola tracten també el tema del matrimoni i aconsellen al rector que fes pagar una multa als nuvis que haguessin freqüentat l'un la casa de l'altre, "*o han estat junts habitant en una mateixa casa, o s'hauran trobat baix una teulada conversant.*"

Sembla ser l'Església tenia un interès molt gran en frenar i prohibir costums que atentaven la "*moralitat*", retallant un gran ventall de manifestacions lúdiques i festives entorn a les festes religioses, festes que, per altra part, eren les úniques possibles en una societat en què imperava totalment la coerció; amb tot, però, cal imaginar en el poble, i també en les dones, una resposta imaginativa enfront a tanta prohibició, a tant dirigisme, a tant consell, i a tanta direcció i consell moral; no s'explicaria d'altra manera la gran quantitat de literatura religiosa dirigida a les dones.

L'Església ofería una sortida per les dones, una sortida religiosa,

concretada en la vida conventual, per poder fugir d'aquest món de disbauxa. Al Berguedà només existia una única comunitat conventual femenina, comunitat que va desaparèixer de la comarca al segle XVI. El monestir de Santa Maria de Valldaura, fundat l'any 1231 per Geraldina de Portella, al lloc conegut amb el nom del Favar, dins els territoris de la baronia de la Portella i prop del monestir masculí de Sant Pere de la Portella, és l'únic exemple comarcal. L'existència difícil i aïllada d'aquesta petita comunitat medieval (l'any 1320 reunia 10 monges) provocà que l'any 1338 una part de la comunitat es traslladés a Berga.

La divisió de la comunitat de Valldaura i la següent creació de la nova abadia de Berga provocà un llarg plet i la divisió dels béns entre ambdues comunitats. Les monges de Valldaura varen continuar al lloc fins l'any 1339 en què es varen traslladar a Manresa, on varem obtenir importants terrenys fora la ciutat, davant el portal d'Urgell.

Les monges que es varen traslladar a Berga, conegudes amb el nom de Santa Maria de Montbenet, després de grans esforços aconseguiren consolidar el seu patrimoni; l'any 1341 l'abadessa Cília de Montbenet convocava capítol a les vuit monges, que pertanyien a la petita noblesa local:¹⁰ Alamanda Alemany, Elisenda de Soler, Agnès de Montpalau, Saura Roma, Ermesenda de Montpalau, Sibilla de Besora i Brunissenda de Besora, a més de l'abadessa esmentada. La comunitat femenina de Montbenet no superà mai el nombre de 10 membres i al segle XV començà la seva decadència, en ésser confiscats els seus béns durant la Guerra Civil Catalana. La comunitat va subsistir fins a la mort de la seva última abadessa Beatriu ses Cases, l'any 1569. L'any 1572, ja s'havia instal·lat un priorat cistercens masculí dependent de Santa Maria de Poblet.

La decadència de la comunitat femenina de Montbenet al llarg del segle XV i la seva posterior desaparició al segle XVI poden explicar el fet que la sortida religiosa no fos, ni de bon tros, una de les possibilitats de les dones del Berguedà, ni

tan sols en la mateixa època medieval, ja que les components de Montbenet procedien de la petita noblesa local. Als arbres genealògics de les famílies pageses de la comarca mai s'enregistra l'aparició de monges: les filles es casen o conserven la seva solteria. La situació canviarà als últims anys del segle XIX, i durant el segle XX s'instal·len a la comarca nous ordes religiosos femenins, especialment dedicats a l'ensenyament i a l'assistència social (Carmelites i Dominiques).

NOTES

1. GACTO, Enrique; *Entre la debilidad y la simpleza. La mujer ante la ley*, a "Historia 16", núm. 145, any XIII, maig 1988, pàgs. 24-32.
 2. GARCIA CÀRCEL, Ricardo; *La ricerca sobre la familia catalana de l'antic règim*, dins "Dossier: La familia a la Catalunya de l'antic règim", a "L'Avenç", núm. 66, Desembre 1983, pàgs. 48-55.
 3. SERRA, Eva; *La Violència sobre la dona en la societat rural catalana del segle XVII (Notes i reflexions per al seu estudi)*, presentat a "Encuentre de Treball sobre la Història de la dona" celebrat els dies 27 i 28 de juny de 1983 i organitzat pel Departament d'Història de la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma. Aquest article és citat per Irene CASTELLS i Anna SALLÉS: *La història de la dona: Un debat obert*, a "L'Avenç", núm. 66, Desembre 1983, pàgs. 9-10.
 4. GARCIA CÀRCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, vol. I, Editorial Ariel, S.A., Barcelona 1985, pàgs. 209-210.
 5. GIL MARTIN, Conxita; *Las Relaciones paterno-filiales en los libros de propagandística Católica*, a "I.º Congreso d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984, vol. 2, pàgs. 409-416.
- RICART SAMPIETRO, *Dolors; El model femení a la Catalunya del segle XVIII a través de les fonts eclesiàstiques*, a "I.º Congreso d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona 1984, vol. 2, pàgs. 629-636.
- SOLÉ SOLÉ, Roser; *Familia i Societat a Catalunya a les darreries del segle XVIII: Els casos de dispensa matrimonial de la Diòcesi de Barcelona*, a "I.º Congreso d'Història

- Moderna de Catalunya", Barcelona 1984, vol. 2, pàgs. 637-645.
- VIGIL, Mariló; *La vida de las mujeres en los siglos XVI y XVII*, Siglo XXI de España Editores, S.A., Madrid 1986.
- RICART SAMPIETRO, Dolors; *La Iglesia y el mundo femenino*, a "Historia 16", núm. 145, Año XIII, pàgs. 63-71.
6. RICART SAMPIETRO, Dolors; *La Iglesia y el mundo femenino*, pàgs. 63-64.
7. VIERA, David J. i PIQUÉ, Jordi; *La dona en Francesc Eiximenis*, a "Biblioteca de Cultura Catalana", núm. 66, Barcelona 1987, pàgs. 5.
8. VIERA, David J. i PIQUÉ, Jordi; *La dona en Francesc Eiximenis*, pàgs. 91-92.
9. RICART SAMPIETRO, Dolors; *La Iglesia y el mundo femenino*, pàgs. 64.
10. RICART SAMPIETRO, Dolors; *La Iglesia y el mundo femenino*, pàg. 64.
11. RICART SAMPIETRO, Dolors; *El model femení...* pàgs. 630.
12. VIGIL, Mariló; *La vida de las mujeres...*
13. GIL MARTIN, Conxita; *Las relaciones paterno-filiales...* pàgs. 414.
14. GIL, Concepció i SOLER, Roser; *Familia i condició social a la Catalunya Moderna*, pàgs. 102 a "Més enllà del Silenci: Les dones a la història de Catalunya", Barcelona, 1988, Generalitat de Catalunya. Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona.
15. Aquests llibres es troben a les masies de Palau de Biure (Olvan), el Lledó (Puig-reig), Bernades (Casserres), etc.
Són citats com alguns dels més divulgats per Dolors RICART i SAMPIETRO: *El model femení...* pàgs. 630 i per Conxita GIL MARTIN: *Las relaciones paterno-filiales...* pàgs. 409.
16. A.C.A. Gran Priorat de Catalunya. Armari 3, Leg. 1: "Visita del Priorat de Puigrex de la Comanda de Sant Joan de Hierosolomitano. 1726."
17. Arxiu Parroquial de Puig-reig. Visites pastorals de Merola. S. XVIII.
18. RIU, Manuel; *Santa Maria de Montbenet. Notes documentals d'un antic monestir cistercenc de monges redicat a Berga*, Publicacions del Museu de Berga, 1972. (extret de "Miscellanea Populeta", Abadia de Poblet, 1966), pàg. 15.

Rosa Serra i Rotés

La dona i el matrimoni per ASSUMPTA RIERA i ROSA RIERA

Fins ara ens hem ocupat de l'entrellat jurídic-moral que regia l'entorn de la dona catalana a l'Antic Règim. Apartada dels àmbits de relació social i marginada econòmicament, l'únic àmbit que se li va reconèixer com a propi era l'estrictament domèstic i familiar.

En aquest apartat ens ocuparem dels condicionaments femenins en l'àmbit familiar, centrant-nos en el matrimoni com a nucli de relacions, en una doble vessant: la importància del vincle conjugal a nivell econòmic, de les seves conseqüències, i de les estratègies matrimonials d'una banda, i de l'altra les relacions afectives que aquest vincle comportava en la societat de l'Antic Règim.

La dona i el matrimoni: aspectes materials

A la Catalunya de l'Antic Règim, i sobretot en el medi rural, la institució familiar era abans que res una unitat de producció i consum, lligada a la possessió de la terra.¹

El nucli familiar català, igualment com a la resta dels països mediterranis, s'aferma sòlidament en la tradició, que marcava uns esquemes fixos de comportament els quals abraçaven tots els membres del clan familiar.

El pilar bàsic on descansava la institució familiar és el vincle conjugal, manat pel "pater familias", el qual és el cap de casa i amo formal de la hisenda. El pare té amplis drets sobre els altres membres de la família, atenant sempre els dos aspectes fonamentals que s'han de preservar en una propietat: la reproducció de béns i la conservació i transmissió d'aquests. El cap de casa és l'encarregat de garantir aquests drets als seus fills, a l'hereu o a la pubilla, i per aquesta raó planejarà els enllaços més adequats per engrandir o millorar la hisenda.

Mentre que l'home és el cap i timó de l'empresa familiar la dona té com a única tasca predeterminada per la societat, un paper del tot

passiu: ser la transmissora del llinatge i la conservadora del patrimoni familiar, rol que només aconseguirà mitjançant el matrimoni. Com a mestressa i mare de família, la dona té l'únic mitjà possible d'aconseguir un status reconegut i valorat.

Ara bé, l'accés al matrimoni no era un assumpte personal ni privat, sinó que atenyia directament l'interès material de les famílies dels contraents. Els acords pre-nupcials, anomenats Capítols Matrimonials, així ens ho demostren;² aquests acords estaven firmats pels futurs cònjuges i llurs famílies i marcaven el caràcter econòmic de l'enllaç. Els Capítols matrimonials asseguraven l'organització dels béns familiars i estipulaven detalladament el règim econòmic del nou matrimoni.

Tenint com a principal finalitat la conservació del patrimoni familiar, una part important dels capítols era la que consignava el dot aportat per la dona al matrimoni. El dot

era la quantitat que estava en funció del poder econòmic familiar. La quantia del dot constituïa la vàlua de la dona en el mercat matrimonial i la premissa que possibilitava l'enllaç amb un home de condició social similar o superior. Contràriament, la manca de dot constituïa un greu handicap per al casament de les filles de famílies pobres o molt nombroses. Juntament amb el dot, als capítols matrimonials s'especificava també els efectes personals (vestits, roba de casa, joies, caixes de núvia i també béns immobles com trossos de terra, vinyes, etc.), que es donaven a la núvia quan entrava a formar part de la família del marit; aquests testimonien també la seva posició econòmica.

El 2 de febrer de 1775 es varen redactar els capítols d'Esteve Vilardaga, fill de Joan Baptista Vilardaga i Maria Riera, propietari del mas Vilardaga de Sant Martí de Biure, amb Antònia Casas, filla d'Enric Casas i de Margarida Mullens, del mas de les Casas d'Olost: el dot era de 1.400 lliures i *"se li donen també dues calaixeres de noguer, amb dos panys i claus; un vestit de seda de mitja tapisseria, amb caputxa de vellut; un vestit de faisó; amb gipó de dorants; un vestit de mig carró d'or; un altre vestit negre d'escot bo i un faldilló blanc; tot això juntament amb l'altra roba de fadrinatge, 12 llençols, 6 tovalloles, dues coixineres, unes tovalles, 24 camises i un mantell."*³

Uns altres capítols que reflecteixen un acord entre pagesos ben situats són els efectuats el 15 de febrer de 1730 entre Climent Alsina, pagès, fill de Manuel Alsina i Margarida Alsina de Vilartimó, de Santa Maria de Merola, i Francesca Pola, filla de Francesc Pola i Arcàngela Pola i Dalmau de Sant Salvador de Torruella; la núvia aporta un dot de 600 lliures, a part de l'aixovar corresponent, format, entre d'altres coses, per dues caixes de núvia, vestits, caputxes, llençols, mantells, etc. D'altres capítols matrimonials no presenten, però, una quantitat tan elevada en el dot; les quantitats normals oscil·len entre 20 lliures i 100 lliures. Aquest és el cas dels capítols signats el 8 d'oc-

tubre de 1732 entre Isidre Soler, pagès de Sant Martí de Biure, fill de Josep Soler i de Margarida Soler i Verdaguer, i Maria Alsina de Santa Maria de Merola, filla de Pau Alsina i Maria Àngela Alsina i Parcerisa; el dot assignat pels pares, en aquest cas, és només de 12 lliures.⁴

És interessant comparar ambdós capítols i dots. El nuvi Climent Alsina és l'hereu del Mas Alsina (la núvia aporta un dot de 600 lliures), mentre que la noia Maria Alsina és filla d'un fadrister del mateix mas (dot de 12 lliures), —i una cosina de l'hereu que es casa dos anys abans—, i aquesta es casa amb un masover. El patrimoni familiar queda sempre a mans de l'hereu o de la pubilla i els altres germans i germanes, quan no es poden col·locar convenientment, van perdent categoria social i els matrimonis solen aportar dots més pobres. Per altra part, el pagament del dot de les famílies més pobres, i fins i tot de les riques, podia ser una fita aplaçada anys i anys, que podia passar inclús de la generació dels pares a la dels fills, per manca de recursos materials.

La complexitat dels interessos materials que es movien entorn dels matrimonis no permet de veure'l sota el punt de vista gaire sentimental, sinó ben a l'inrevés, últimament han aparegut una sèrie d'estudis sobre la situació afectiva de la dona en l'àmbit del matrimoni que incideix en aquest món privat encara tan desconegut. Abans de referir-nos a aquest tema, però, ens ocuparem dels comportaments globals més característics de l'Antic Règim.

Comportaments matrimonials

El caràcter concertat que tenien els enllaços matrimonials en tota l'època moderna arrossegava, lògicament, uns certs comportaments, diguem-ne socials, que venien regits per l'interès econòmic per a procurar de mantenir o augmentar el nivell social dels contraents. Aquests comportaments específics que anomenem estratègies matrimonials prenen un caire diferent segons si ens referim al camp o a la ciutat.

A la comunitat rural les pràcti-

ques matrimonials eren eminentment endogàmiques: les dificultats de comunicació no permetien grans desplaçaments; la distància mitja que resulta del desplaçament dels cònjuges venia a ser d'uns 20 km. L'endogàmia matrimonial era més freqüent sobretot entre pagesos benestants, els quals afavorien aquesta pràctica per a facilitar la reunió del seu patrimoni en un espai concentrat o relativament proper.

Quant als individus, eren les noies les que abandonaven casa seva per anar a viure a la llar del marit; ara bé en el cas dels nois no hereus, també és freqüent que en no estar lligats a la propietat de la terra es traslladessin a l'hora de contraure matrimoni.

En el cas dels pagesos més pobres la situació variava notablement en no existir uns condicionaments territorials tan forts, ja que no gaudien de propietats extenses; el seu desplaçament era més elevat, i així s'evitaven de caure en les xarxes del parentiu, establertes al llarg dels anys de pràctiques endogàmiques.

Hem de tenir en compte que al s. XVIII la legislació matrimonial vigent era la fixada pel Concili de Laterà (1215) que prohibia els enllaços matrimonials fins al quart grau de consanguinitat i d'afinitat. Les dispenses matrimonials concedides per causa de consanguinitat s'obtenien gràcies a diverses argumentacions: la principal d'elles era no trobar, per part dels sol·licitants, cap possibilitat de matrimoni fora de parents consanguinis. Aquesta causa era adduïda en un 65% dels casos. Altres motius de dispensa el constituïen el coneixement carnal dels sol·licitants consanguinis, amb resultat d'embaràs o de fills ja nascuts (10'74%).⁵

La tendència exogàmica dels pagesos humils també la trobem en la ciutat entre les classes inferiors; les famílies benestants en canvi, seguien també el comportament endogàmic entre els membres del seu grup social. Igual comportament seguien els components del sector dels oficis, els quals propiciaven matrimonis entre ells.

Un fet molt destacable que va

alleugerir les xarxes endogàmiques de la Catalunya del s.XVI i XVII va ser l'arribada d'immigrants francesos, sobretot entre 1490 i 1620, els quals, impulsats per les perspectives de feina que oferia la Catalunya depauperada i amb un índex de població molt baix, van arribar-hi en gran nombre. Jordi Nadal creu que al 1550 la meitat dels homes de Catalunya havia nascut a França.⁶

ARXIU AMADES

*A vegades
al marit també
li tocava
el rebre,
i era enganyat.*

L'establiment d'un nombre elevat d'homes joves, entre els 11 i els 30 anys, capaços de treballar i de casar-se va contribuir a un augment notable de la producció i de la població. A la documentació parroquial de l'època ha quedat testimoniada la presència de nombrosos immigrants en terres berguedanes. Malgrat el menyspreu inicial davant d'aquesta població "gavatxa" la gent va acabar per acceptar-los, valorant el seu treball i sobretot la possibilitat de trobar en ells un futur marit per a les filles, fins i tot en el cas de les famílies pageses benestants, un marit que segurament es conformaria amb un dot migrat. Aquest és el cas del matrimoni, l'any 1624, entre Esteve Masau, fill de Joan Masau i Caterina Masau de la parròquia de St. Prim de Capens, del bisbat de Tolosa, i Joana Serra, filla de Pere Serra propietari de la Saleta i de la Roquera de Sant Sadurní de Fonollet (Puig-reig), amb un dot de 25 lliures. També el matrimoni celebrat a Sant Martí de Puig-reig el 24 de maig de 1615 entre Joan Marigó, fill d'Esteve i Joana ja difunts, del bisbat de Paniers (França) i Francesca, filla de Pere Pujol, difunt, i Joana, de la parròquia de Sant Vicenç d'Espinalbet; aquest nou matrimoni s'instal·là a Puig-reig.⁷

Les estratègies matrimonials

Un recurs molt freqüent, sobretot al segle XVIII, per a estalviar-se el dot era el de procedir a realitzar matrimonis dobles; un dels més usuals era el casament d'un germà i una germana d'una família amb dos germans d'una altra llar. Aquest seria el cas del doble matrimoni entre les cases Lledó de Puig-reig i Puigcercós de Borredà.

Malgrat que la data dels capitols i del matrimoni ens porta als primers anys del s.XIX (1812) el doble casament segueix una tradició molt vella. El matrimoni es va fer entre Salvador Puigcercós hereu del mas Puigcercós amb Teresa Lledó del mas Lledó i els seus respectius germans, Cecília Puigcercós i Josep Lledó, hereu del mas Lledó de Puig-reig. Els dots (dineros, vestits, caixes, etc.) eren totalment equivalents per la qual cosa les dues núvies van emportar-se de la casa dels pares únicament la roba personal.⁸

També el casament d'una mare vídua i la seva filla amb un pare vídu i el fill, és una de les possibles combinacions que ofereixen aquests parentius. L'any 1704 Josep Campalans —l'hereu de la gran casa de Borredà—, vídu de Maria Eures, es va casar amb Maria Casademunt de Vidrà; quan es va celebrar el matrimoni ja va nomenar la seva filla, Magdalena Campalans i Eures, hereva del mas. Aquesta noia, pubilla de Campalans es va casar amb Pau Casademunt, germà de la seva madastra, l'any 1720 a l'església de Borredà.⁹ Aquest doble casament, que és una variant poc usual del matrimoni entre vidus i els seus fills, reforçava la presència de la nova família incorporada a la masia (en aquest cas la nova mestressa i el seu germà, el pubill) al mateix temps que assegurava la descendència i el benestar econòmic a la branca Casademunt. En aquest cas la influència de la nova mestressa és molt clara, però se-

gurament aquest estratègia matrimonial va assegurar les bones relacions familiars i l'afectivitat entre els contraents.

Magdalena Campalans i Eures va morir als pocs anys de casada i deixava una única filla, la pubilla Maria Casademunt i Campalans; el vídu, mo massa jove, es tornà a casar aviat, l'any 1736, amb Teresa Orriols (filla del mas Orriols de Castellar de N'Hug i de 46 anys d'edat) vídua de Joan Josep Puig de Sovelles. La situació familiar de Campalans tornava a complicar-se amb una nova mestressa a casa, que a més tenia un fill de 12 anys i que es va incorporar, també, a la família. Una vegada més la via matrimonial va intentar solucionar el problema: els pares, ambdós vidus i amb fills hereus, varen acordar el matrimoni d'aquests. L'any 1736, el mateix any del matrimoni dels pares, es varen signar capitols matrimonials entre Maria Casademunt i Campalans (de 13 anys), pubilla de Campalans, i Francesc Josep Puig Orriols (de 12 anys) hereu del mas Sovelles. El matrimoni entre ambdós es va celebrar al cap de 2 anys.

Aquestes estratègies matrimonials anivellaven els dots, s'estalviaven els pagaments, i aconseguïen emparentar grans famílies, que a la llarga podien acumular els patrimonis o almenys permetre una major col·laboració. Resultava especialment favorable i buscat el matrimoni entre hereu i pubilla la qual cosa suposava la unió de dos patrimonis importants. Així per exemple l'any 1488 es signaven capitols matrimonials entre Bernat

Perarnau, hereu del mas Perarnau de Casserres amb Caterina Niubó, filla d'Antoni Niubó, propietari de Can Bernadas de Casserres; el document especifica que si es confirmen els desigs de ser capellà per part de l'hereu Salvador Niubó, germà de Caterina, aquesta esdevindrà pubilla i hereva del mas, i els fills d'aquest matrimoni conservaran el cognom de la mare. Els descendents d'aquest matrimoni signaran sempre com a "Niubó, alias Perarnau".¹⁰

Les "Causes Pies per donzelles maridar"

Com que el matrimoni era l'únic estat valorat i reconegut socialment per a la dona, no és estrany que es creessin fundacions destinades a dotar noies amb poc o insuficient dot.

Aquestes, conegudes amb el nom de "*Causes Pies per a donzelles maridar*", eren creades per famílies pageses benestants les quals preveïent la despesa del dot, col·locaven un capital com a censal per a fer préstecs, a l'interès del 3%; aquest capital un cop retornat, juntament amb els beneficis, servia per pagar els dots de les filles, sobretot les més petites. Normalment aquestes "*Causes Pies per a donzelles a maridar*" s'associaven a les "*Causes Pies per a estudiants estudiar*"; així la família s'assegurava una sortida professional pels altres fills al marge de la casa de pagès (capellà, metge, advocat, apotecari, etc.), sortida que, per altra part, no era ni tan sols imaginada en el cas de les filles.

Com molt bé explica Llorenç Ferrer¹¹ aquest sistema de préstec feia que fossin els grups necessitats de diners, els qui amb el pagament de les pensions contribuïen a finançar els dots de les famílies benestants que podien mantenir aquestes institucions. Així per exemple l'any 1618 Antic Llaure de Berga fundava la "*Causa Pia per donzelles maridar y estudiants estudiar de son llinatge y parentela la qual fundació en son primer estat fou dotada de diferents censals que prenien suma de 400 lliures en propietat y 400 sous de pensio ab*

est empero pacte y condicio per lo any que vagaria dita causa Pia per no haverhi donselles ni estudiant, la pensio de aquell any fos reesmerçada en augment de dita Causa Pia".¹² L'any 1661 era el comerciant Miquel Cortada de Berga qui fundava una causa pia amb les mateixes finalitats; ara la quantitat era de 900 lliures i la pensió de 49 lliures.¹³

Altres vegades eren capellans qui feien aquestes fundacions però amb finalitats diferents; és el cas de les "*Causes Pies per a maridar donzelles pobres*". Així el 17 de març de 1606 i davant notari el prior de Sant Martí de Puig-reig, Francesc Torruella, creava una d'aquestes fundacions. Escollia com a administradors els successius priors de Puig-reig, una dona, sempre casada i procedent d'alguna de les grans masies del terme parroquial i un pagès propietari del terme. La "*Causa Pia*" es mantenia vigent al s. XVIII però ja no sembla que respongui a les finalitats del seu fundador perquè els censals serveixen per a dotar qualsevol tipus de noia i normalment no pas pobra.

L'any 1730 els administradors d'aquesta Causa Pia eren el prior Josep Ferrusola, la pubilla Rosa Armengol i Periques (propietària del Mas Periques de Puig-reig) i Josep Alsina (del mas Alsina de Merola) els quals reconeixien que Isabel Sant i Sorribes i Cortada, vídua de Didac Sant, negociant de Berga, els havia retornat el censal de 120 lliures i 120 sous de pensió. La vídua que retornava el censal i la pensió havia estat casada, en primer matrimoni, amb l'apotecari de Berga Ramon Cortada. No sembla doncs que una dona procedent d'aquest grup social fos especialment pobra.

La Causa Pia del prior Torruella era molt activa durant els anys 1730-1735; així el 1732 els administradors rebien la restitució d'un censal i la pensió corresponent per part de Joan Niubó, alias Bernades de Casserres, una gran i potent masia, perquè la filla a la qual anaven destinats els diners havia mort al poc temps de casada i sense fills. Els diners es deixaven també a fa-

mílies pobres o almenys en situació difícil; el 1733 el Mas Alsina de Sant Cugat del Recó (avui terme municipal de Navàs) era venut a carta de gràcia per tal que els creditors poguessin cobrar, i entre els creditors hi figuren els administradors de la Causa Pia esmentada.¹⁴

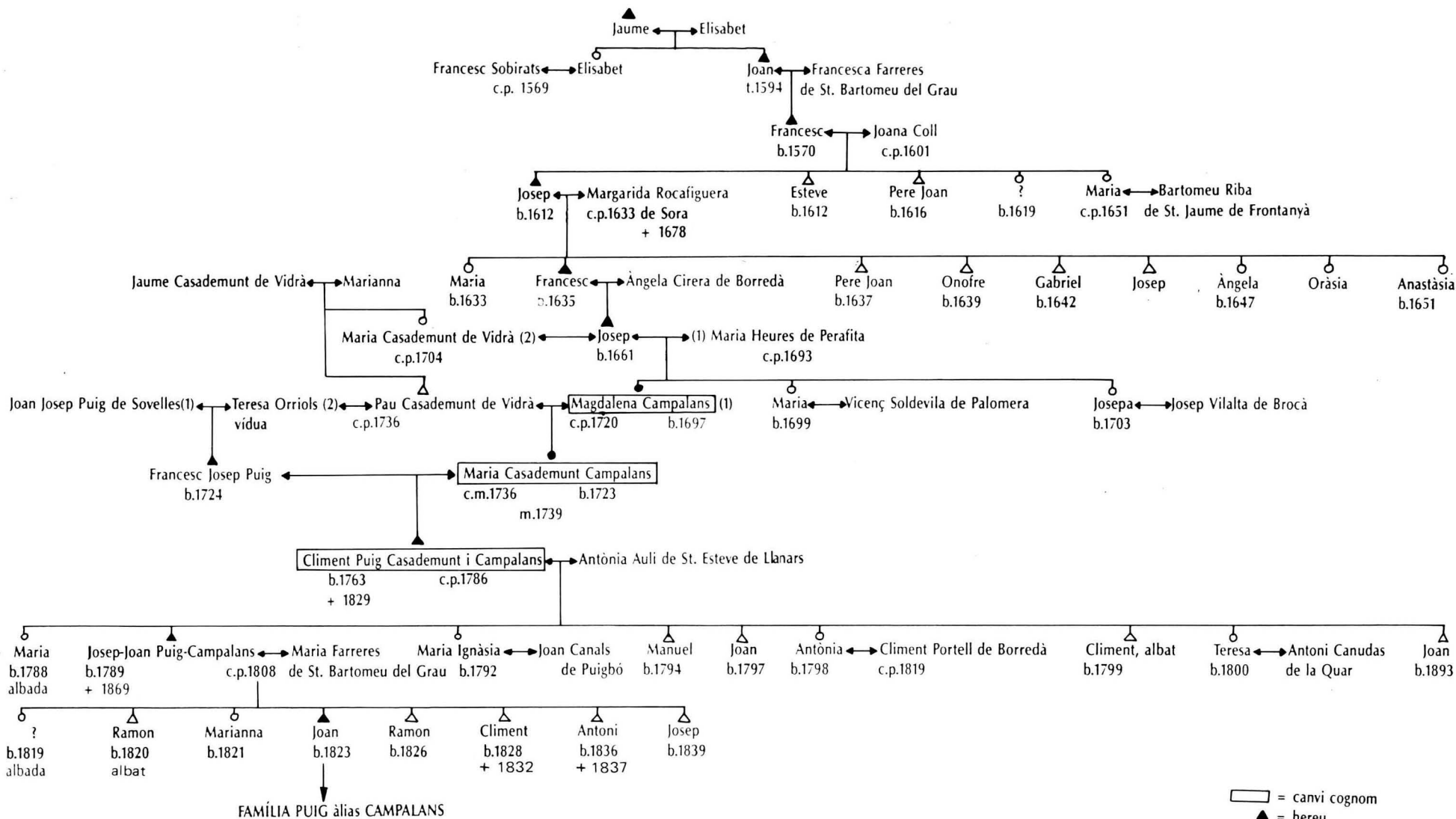
Els comportaments afectius: els fracassos matrimonials

En els estudis sobre els comportaments afectius durant l'Antic Règim a tot Europa, l'absència d'afecte conjugal és una característica bastant estesa. Aquest concepte no ens ha de sobtar, si recordem el marcat interès econòmic que aconduïa generalment els enllaços matrimonials i també el paper subordinat que l'esposa tenia davant el marit, la societat en general, la llei i l'Església.

La manca d'afecte comportava sovint unes relacions problemàtiques, prou greus perquè es traslluïssin breument en la documentació privada i en la fredor d'alguns documents públics. Tot i el silenci a l'entorn d'aquest món privat de l'afecte conjugal, aquest deixa, amb prou feines rastre en la documentació. En l'esfera privada i com a exemple significatiu del que podria ser una relació cruel envers la dona, és la que ens proporciona Sebastià Casanovas i Canut en les seves "*Memòries d'un pagès del segle XVIII*";¹⁵ Sebastià Casanovas és un pagès empordanès però el seu testimoni és un dels més colpidors, sobretot en explicar les relacions del seu pare amb la seva primera muller; ens diu que "*la malmatia a bastonadas... Li feya rodar la casa ab bastonadas y altràs vegadas ab una rella a les mans per a matar-la, fins a fer-la estar molt temps a la barraca de la vinya nit i dia (...) arribà esta pobra desgraciada a perdre lo antaniment y venir del tot loca y simpla, de tal manera que los seus la ageren de tornar venir a cercar y treure-la de les mans d'ells, altrament també la aurien acabada de matar; la desgràcia fou per ella que tardaran massa.*"

Sense la proximitat d'aquest document, trobem notícies breus que ens proporcionen informació pun-

FAMÍLIA CAMPALANS (BORREDÀ)

- ◻ = canvi cognom
- ▲ = hereu
- = pubilla
- △ = fill
- = filla
- ↔ = matrimoni
- (1), (2) = 1' i 2' matrimoni

b = bateig
 + = defunció
 c.p. = capítols matrimonials
 m = matrimoni

L'EROL/26

25

tual sobre casos dramàtics que han quedat en l'oblit. Aquest és el cas de Paula Gonfaus, filla de Josep Gonfaus i Margarida Casaponsa, del Mas Gonfaus de la parròquia de Sta. Maria de la Guàrdia; aquesta noia, que va néixer l'any 1712, es va casar amb Josep Vilaseca del mas Vilaseca de Cornet. El llibre de notes familiars explica que va morir molt jove i sense fills i que la família del seu marit i aquest mateix havien intentat diferents cops emmetzinar-la.¹⁶

En els documents oficials la violència matrimonial entre cònjuges ha quedat reflectida en els plets de separació i nul·litat matrimonial, entre els quals s'han estudiat els de la diòcesi de Barcelona a la segona meitat del s.XVIII.¹⁷ La mitjana de plets anuals en aquest bisbat és de 10, amb una majoria de dones litigants. La situació que aquestes dones exposaven en els seus plets era lamentable i es fa patent en les causes presentades en les suplicacions per aconseguir el divorci.

En el cas de la dona les causes presentades són essencialment:

—Els mals tractes físics (cops, bufetades, coces, bastonades, pallisses, cops de puny, cremades i avortaments) i orals (insults, com: puta, desvergonyida, bacona, i les amenaces de mort).

—L'adulteri.

—L'adandonament de la llar i negativa al manteniment econòmic de l'esposa per part del marit.

—Altres causes subsidiàries són l'acoholisme, el vici pel joc, l'escàndol, l'obsessió pel sexe i la malaltia mental.

Les causes presentades pel marit seguien uns plantejament similars: abandonament de la llar, adulteri, robatori de béns, mals tractes, alcoholisme, etc.

Tot i que l'adulteri és causa de divorci tant pels homes com per les dones, es vist amb diferents ulls per la llei segons si aquell que el comet pertany a un o altre sexe. Així, mentre que la llei no especifica cap càstig per als homes adúlter, les dones adúlteres són condemnades a viure a la Casa de les Egipciaques de la ciutat comtal i, si no se les volia recluir, el marit te-

nia tot el dret a disposar-ne el càstig, de la manera que especificaven les "Constitucions Catalanes" de 1702: "*el marido en su propia casa, en estancia de doce palmos de longitud, seis de latitud y dos canas de altura, le dará un saco de paja bastante grande para dormir y una manta para cubrir su cuerpo; hará en dicha estancia un agujero para la satisfacción de las necesidades corporales y dejará una ventana para dar las ortuallas; diariamente le dará 18 onzas de pan y tanta agua como quiera, y no le dará ni le hará dar cosa alguna para precipitarle la muerte, ni hará cosa alguna para que muera.*"

La indefensió de les dones davant la llei, l'Església (que també recomanava actuar amb contundència) i el marit és ben manifesta, en una societat moralista i fortament influïda per l'Església no podia mirar amb bons ulls aquestes causes judicials, sobretot quan eren promogudes per una dona. És interessant de destacar, tanmateix, que aquests processos per a la separació conjugal procedien sempre de gent pertanyents a les classes més pobres; les dones d'estatus més baixos recorrien amb més freqüència que les de classe més alta als tribunals per a obrir un acte de divorci.

Aquest fet es deuria perquè les primeres no tenien res a perdre amb la separació, ja que tenien molt poc patrimoni; en canvi les de posició social més afavorida farien prevaler els interessos materials per sobre del tracte afectiu, sense comptar que entrava en joc la seva reputació.

NOTES

1. SIMON TARRÉS, Antoni; *La familia catalana en el Antiguo Régimen*, a "La Familia en la España mediterránea (siglos XV-XIX)", Centre d'Estudis d'Història Moderna "Pierre Vilar", Grupo Editorial Grijalbo, Barcelona 1987, pàgs. 65-93.
2. GIL, Concepció i SOLÉ, Roser; *Familia i condició social de la dona a la Catalunya Moderna*, a "Més enllà del silenci: Les dones a la Història de Catalunya", pàg. 93-112, Barcelona, 1988.
3. *Evocació Històrica de la Família Vi-*

lardaga. Editat amb motiu de les Noces d'Or del matrimoni Àngel Prat i Pujol, i Filomena Barniol i Pladelasala, Vilardaga de la Guàrdia, 1981.

4. Arxiu parroquial de Puig-reig. Llibre de Capítols matrimonials. Testaments, èpoques, censals, etc. 1730-1735.
5. SOLER i SOLER, Roser; *Familia i societat a Catalunya a les darreries del segle XVIII: Els casos de dispensa matrimonial a la Diòcesi de Barcelona*, a "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", vol. 2, Barcelona, 1984, pàgs. 637-645.
6. NADAL, Jordi; *La Población Española*, pàg. 71.
7. Arxiu Parroquial de Puig-reig. Llibre de Capítols Matrimonials, s.XVII.
8. Arxiu Mas Puigercòcs (Borredà). Ressenya de documents familiars del mas.
9. Arxiu Campalans (Borredà): Llibre de Notícies Familiars del s.XVIII.
10. Arxiu Mas Bernadas de Casserres. Documents s.XV-XVI.
11. FERRER i ALOS, Llorenç; *Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII*, a "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", vol. 1, Barcelona, 1984, pàgs. 367-368.
12. Arxiu de la Parròquia de Sant Pere de Berga. Llibre Verd de la Comunitat de Preveres de Berga, foli 21.
13. Arxiu de la Parròquia de Sant Pere de Berga, Llibre Verd de la Comunitat de Preveres de Berga, foli 21 bis.
14. Arxiu Parroquial de Puig-reig. Llibre de Censals, testaments, capítols matrimonials i èpoques. 1730-1735.
15. CASANOVAS i CANUT, Sebastià; *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, a "Biblioteca Torres Amat", núm. 6, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1978. Edició a cura de Jordi Gil i M.A. Anglada.
16. Arxiu Mas Gonfaus (Sagàs): Llibre de notícies familiars del s.XVIII.
17. GIL i AMBRONA, Antonio i HERNANDEZ, Ariadna; *El fracàs conjugal durant la segona meitat del s. XVIII*, a "L'Avenç", núm. 67, gener 1984, pàgs. 18-23.
18. GARCIA CARCEL, Ricardo; *Història de Catalunya*, vol. 1, pàgs. 207.

Assumpta i Rosa Riera

El treball de les dones a l'Època Moderna

per JOSEP OLLER

Parlar de treball femení en èpoques com la moderna es fa difícil, no perquè la dona no treballés sinó per l'escassetat de fonts documentals existents o almenys conegudes.

D'altra banda, en apropar-nos al treball de les dones a l'època moderna hauriem d'abandonar idees com ara la d'oposició entre treball domèstic, considerat com a improductiu, i treball assalariat, considerat com a productiu, perquè són pròpies d'una societat i una ideologia burgeses, característica d'una societat industrial i capitalista. A les societats pre-industrials no sembla haver-hi aquesta separació i l'activitat anomenada treball s'esmerçaria en l'àmbit integrat per l'entrecreuament de tasques productives, reproductives i derivades del consum.

Ens trobem davant d'una societat predominantment pagesa, molt més encara en una comarca com el Berguedà; dins d'aquesta societat "*l'explotació camperola forma una petita unitat de producció-consum que troba el seu principal sosteniment en l'agricultura, portada a terme, principalment, pel treball familiar*";¹ aquesta concepció de la casa o unitat domèstica com a marc de l'activitat productiva, reproductiva i de consum, és extensiva, a l'època moderna, a altres grups no camperols.

La divisió bàsica del treball a l'explotació pagesa està estretament relacionada amb l'estructura familiar i s'ajusta a les línies del sexe i l'edat. De totes maneres el fet que la unitat domèstica formi alhora una unitat de producció-reproducció-consum, fa necessària l'aporta-

ció de tots els membres. Així, a pagès, "*la rigidesa de la divisió sexual dels rols fa obligatori el treball femení tant com el masculí, en cada explotació familiar, i fa del matrimoni una condició necessària del camperolat. Les explotacions agrícoles d'homes solters, de vídues, etc., són considerablement perjudicials per problemes econòmics i, en molts casos, mal vistes per la comunitat rural*".²

A pagès o a les viles i ciutats l'activitat de cada membre de la família aniria encaminada a tirar la casa o la unitat domèstica endavant. "*Al camp, el treball de la terra, la cura del bestiar, la recollida dels fruits, la conservació dels aliments, la criança dels infants, l'elaboració dels vestits, eren feines que es distribuïen entre els integrants d'una unitat familiar i que, en definitiva, anaven orientades al fet que la casa tirés endavant, és a dir, que la família pogués accomplir el seu objectiu de viure i reproduir-se.*

A la ciutat, el treball artesà a la botiga i a la rebotiga, la cura dels nadons, la preparació d'aliments, el treball als mercats, el servei domèstic o l'al·letament d'infants d'altres eren algunes de les diferents formes de subsistir en un medi urbà. També a la ciutat cada membre de la família, dones, homes, criatures i vells participaven en la mesura de les seves possibilitats a la tasca comuna de garantir dia a dia la subsistència de la unitat familiar o domèstica. En solitari, per separat, hauria estat ben difícil o pràcticament impossible la supervivència..."³

Una altra diferència amb el treball tal i com l'entendem en socie-

tats d'economia capitalista és que el treball no era ni continu ni regular, perquè s'alternava amb altres tasques i perquè es treballava quan hi havia feina ja sigui perquè el cicle agrari ho requeria o perquè hi havia comandes al treball artesà.

Consideració del Treball a l'època moderna

El treball en època moderna és considerat sinònim de virtut i activitat, per oposar-lo a l'oci, sinònim de pecat i d'inactivitat. Malgrat aquesta identificació entre treball i virtut, el treball manual és considerat menyspreat i considerat infamant i envileïdor, propi de les classes baixes. Alhora els estaments privilegiats, els més ben considerats de la societat, viuen en un oci gairebé absolut; ells són "virtuosos" sense la necessitat de treball.

L'oci de les classes populars, però, es converteix en sinònim de pecat perquè engendra la misèria de l'ociós i a més (nosaltres diríem sobretot) evita o dificulta que el senyor, el ric, segueixi enriquint-se amb el treball dels altres. Quant a la dona, es considera que l'oci la porta a la perdició i per tant es també recomenable que estigui ocupada.

Al segle XVIII canvia la concepció del treball i es comença a considerar com una virtut i un bé que facilita l'enriquiment. El 1783 es declara que el treball no és infamant ni envileïx, i enriquir-se amb el treball esdevé lícit. Alhora, però, comença a considerar-se el treball femení com un complement o ajut a l'economia familiar i al treball del marit; l'autèntic paper de la dona, però, és el de mare i esposa que té

cura de la llar, dels fills i del marit. Si fins aleshores no comença de considerar-se com a treball productiu el treball assalariat, i no productiu el treball domèstic no remunerat.

El Treball de les dones a pagès

Hem dit abans que la divisió del treball a l'explotació pagesa va lligada a l'estructura d'edats i de sexes. L'aprenentatge del treball pagès se solia fer bàsicament dins de la família, el nen aprèn el seu treball seguint el seu pare i ajudant-lo, i la nena fa el mateix amb la mare. L'edat i el sexe determinen les ocupacions: així un nen sol començar a cuidar-se del bestiar; en fer-se gran s'integra cada cop més al conreu de la terra, i després pot esdevenir cap de família d'una explotació agrària.

Des de sempre les dones han participat de les tasques agrícoles, sobretot a les èpoques de més feina com són la sega, el batre, i la verema. Amb tot, les ocupacions específicament femenines solen ésser les estrictament domèstiques, que no són pas poques: fer la bugada, filar i teixir part de la roba que es necessita, cercar llenya, fer el foc, pastar i enforar el pa, vendre al mercat, i, per suposat, tenir cura de la llar i dels fills, sovint no només dels seus, sinó dels altres quan fan de dides.

Quant a la contribució femenina a les tasques agrícoles i ramaderes la més clara sol ser la cura de l'hort i l'aviram, ocupacions tradicionalment reservades a les dones; a més, a les zones ramaderes les dones solien ser les que munyien, feien el formatge, salavan la carn, feien embotits, manipulaven la cera, etc. Totes aquestes serien tasques bàsicament femenines a pagès. La importància de la contribució femenina era tan gran que sovint els contractes de noietes que treballaven a les viles feien constar que se'ls donaria permís per anar a ajudar a casa en aquestes èpoques del cicle agrícola. Serra Vilaró⁴ n'esmenta alguns casos com el d'una noia de Bagà, posada com a aprenenta d'una teixidora, que tenia lliure per anar a casa

a ajudar des de Sant Joan fins a Sant Miquel (24 de juny-29 de setembre), o una altra que podia anar a casa durant set setmanes per la collita i quinze dies per la verema.

A part de totes aquestes tasques les dones solien fer treballs més auxiliars com carregar fems, restellar, espigolar, collir i recollir ferretges, etc. Les dones també es llogaven com a jornaleres al camp, per exemple una dona cobrava el 1751 un jornal de 3 sous per netejar el blat.⁵

SALMER

El treball femení és imprescindible a pagès. (Platò S.XVII-XVIII).

La importància del treball femení a pagès, especialment a certes èpoques de l'any, es demostraria segons Montserrat Carbonell⁶ "en la reducció de concepcions a la tardor o a principis de l'hivern, quan les dones eren cridades a la verema i a la collita de les olives; o també, en la reducció de naixements nou mesos després, quan el moment de segar i batre el cereal reclamava de nou els braços de les dones."

Malgrat la quantitat d'ocupacions esmentades a partir sobretot del s.XVIII es va generalitzar una pràctica que completava els ingressos dels pagesos: era la pràctica d'utilitzar mà d'obra rural per preparar i filar materials en brut, sobretot llana. Aquest treball domèstic, però, sol ser un complement de l'agricultura, rarament és un treball de dedicació exclusiva. El treball agrari plantejava un excedent de dedicació, el temps buit ja es dedicava tradicionalment al filat i/o teixit domèstics, però anaven des-

tinats a l'autoconsum; ara, a les èpoques que requerien menys treball al camp, la unitat domèstica podia completar els seus ingressos preparant i filant llana —a vegades també lli i cotó—; la mà d'obra utilitzada era sobretot la dels membres menys involucrats en les tasques agrícoles com els infants o les dones, que a més eren una mà d'obra més barata, però segurament podia col·laborar-hi tota la família. Sembla que la importància d'aquest treball domèstic va ser molt gran, amb tot caldria més documentació per confirmar-ho a la nostra comarca.

El treball de les dones als tallers artesanals

El Berguedà és una comarca essencialment rural, però no hi manquen els artesans, almenys a les viles més grans. Com a pagès, ens manca molta informació sobre el treball de les dones a l'àmbit artesà; els estatuts i ordinacions dels gremis solen ignorar el treball de les dones.

Les ocupacions domèstiques de les dones dels menestrals no devien ésser gaire diferents de les de les dones pageses: cuinar, fer la bugada, tenir cura de la llar i dels infants... A part de les tasques domèstiques sembla evident que les dones de la menestralia ajudaven el marit, el pare o els fills tant a l'obrador com a la botiga, malgrat el silenci oficial i gremial al respecte. També és clara la presència de dones com a assalariades en diversos oficis.

La presència femenina era important a diversos oficis sobretot els relacionats amb el vestit, i sobretot a forns i fleques. "Forneres, fleques són les úniques mullers d'artesans catalanes que tenen part en els beneficis del negoci del marit, ja que el mateix gremi els reconeix la tasca que fan".⁷ Amb tot i això, només el gremi de corallers de Barcelona del s. XV permet a les dones assolir el grau de mestra, tot i que sembla que "hi ha dones que són veritables mestresses, contractes aprenentes i, fins i tot aprenents, paguen els assalariats, compren les matèries primeres, venen els productes que han elaborat."⁸

També al món tèxtil la presència de les dones és constant, i no només en els treballs que es fan a les masies en temporades de poca feina al camp, sinó també als tallers artesans. Les aprenentes de teixidora solien fer el contracte amb la dona d'un teixidor, la qual es comprometia a ensenyar-los l'ofici a canvi d'una quantitat de diners: les noies solien fer també feines domèstiques com a criades de la mestressa i la majoria de contractes especificaven que les noies tenien dret a unes setmanes de "lezer" o festa cada any, que solien coincidir amb tres èpoques de més feina al camp (collita, verema...). Una altra feina relacionada amb el món tèxtil que feien les dones, i de la qual hi ha notícies, és la de sastressa, com una dona de Bagà, "*Blanca, filla de Ramon Pere, que el 1320, s'aferma com a sastressa per 2 anys i es reserva un més de 'laer' o festa al temps de les segues i 15 dies a les veremes*"⁹

Si gràcies a Serra Vilaró tenim notícies del treball de les dones a l'Alt Berguedà, sobretot a l'època baixa medieval, no tenim tanta sort a l'època moderna, quan les referències al treball femení són gairebé inexistents a la nostra comarca; no és estrany, però, perquè sembla que als segles XVI, XVII i XVIII pot afirmar-se que les dones participaven d'una manera marginal al sistema gremial, confinades a oficis referents generalment al món tèxtil com a filadores, agulleres, cordones, torcedores de seda, passamaneres, botoneres, etc.

Les dones, però, no sempre havien ocupat un lloc marginal; Teresa-Maria Vinyoles¹⁰ referint-se a la indústria de la llana, afirma que quan a principis del s.XIV s'introdueix la indústria de la llana a Catalunya, trobem la dona plenament incorporada a totes les fases del procés de fabricació dels draps, arreu. Durant tot el s.XIV trobem, ens diu, teixidores en tasques de responsabilitat sobretot al Berguedà i a Barcelona. Però en aguditzar-se la crisi al s. XV comencen les restriccions laborals per a les dones, que, per exemple, fins a 1784 no van poder obrir lliurement tallers o botigues.

Altres ocupacions: esclaves, criades, dides, llevadores

Per a tasques domèstiques les famílies nobles o benestants tenien criades i criats, però també esclaus. No tenim notícies de l'existència d'esclaus al Berguedà en època moderna, però sí als darrers segles medievals;¹¹ així per exemple el 1428 es va vendre a Bagà una esclava turca de trenta anys pel preu de 70 lliures. Els esclaus podien ser afranquits pels seus amos; d'aquests enfranchiments també se'n conserven algunes notícies: l'any 1279 Galceran de Pinós i la seva muller Berenguera van afranquir la sarraïna Soffra i el seu fill Alico, així com una altra sarraïna anomenada Axona. Igualment l'any 1436, Felip d'Arent i la seva muller, Violant, de Bagà, alliberaren la seva esclava Maria i la seva filla nada i naxedora, per 22 lliures. Suposem que els esclaus era un fenomen força estrany a les nostres contrades.

Més que per esclaus, el servei domèstic va ser molt sovint el destí de les noies pobres, la majoria d'elles joves, ja que amb el salari solien procurar-se el dot i es podien casar; cal recordar que una dona sense dot difícilment podia casar-se, per tant, per a una noia pobre al servei domèstic podia ser, fins i tot, una feina desitjable.

Les notícies sobre criades apareixen en èpoques i llocs ben diferents, la qual cosa fa pensar que era una ocupació força estesa. La situació de les minyones devia ésser

força variable segons les condicions del contracte o el caràcter dels amos o mestresses. En alguns casos, no sabem si excepcionals, eren recordades en els testaments dels seus amos i mestresses; un exemple d'això és el testament de Maria Jordi de la parròquia de Sant Martí de Puig-reig, de l'any 1672, que entre altres clàusules es recorda de l'Agustina Periques pel bon servei que li han fet durant la seva malaltia i com a prova d'agraïment li deixa "*lo vestit de casar y mitjas y sabatas tot ja molt usat*".¹²

No totes tenien tanta sort; així ho demostra aquest procediment judicial: "*Al 16 de novembre de 1605, per lo honorable sosbatlle de la Quar, Pere Sinarats, a instancia de na Francisca Vilageriu (a) Catalana, foren donats deu dies a Andreu Quadres de la Quar qui, dins dits deu dias, pagui a la dita instancia tot el que resta de la soldada a una filla que li ha tingut llogada nou mesos...*"¹³

Els contractes de criades solen indicar que a més del sou en diners se'ls havia de donar vestit i calçat, per exemple, l'11 de juny de 1784 comença a treballar a la casa de Campalans (Borredà), Paula del Casó de la Pera, quan guanyarà 7 lliures a l'any i a més rebrà una camisa, un davantal, mitges i sabates; quatre dies després entra a treballar també de criada, a la mateixa casa, Margarida Castell, amb pactes idèntics.¹⁴

Una ocupació femenina que va tenir una enorme importància fins a èpoques força recents fou la de dida, l'al·letament dels fills d'altres dones. Les famílies benestants solien llogar dides a casa seva, l'altra gent solia enviar els seus fills a criar per una dida de pagès o de les classes populars urbanes. Era una relació purament econòmica que contribuïa d'una manera important a l'economia domèstica, alhora que era una despesa considerable per als pares de la criatura. La importància i extensió d'aquesta feina queda constatada en la documentació. Així per exemple l'any 1339 una dona de Falgars va llogar-se per a fer de dida pel temps d'un any, i a canvi va rebre la quantitat de 92 sous i a una altra se li dona-

Una professió gairebé exclusiva de la dona: la llevadora. (Taula S.XVIII).

ren 15 lliures per un any i mig de didatge el 1342.¹⁵

Fins i tot algunes dones es llogaven de dides a les institucions barcelonines que acollien nens abandonats;¹⁶ l'oferta de dides a les zones rurals, i per tant al Berguedà, era més gran als mesos hivernals, coincidint amb el descens de les tasques agrícoles, però aquestes dides tenien molts treballs per a poder salvar aquests nens expòsits i per tant beneficiar-se de l'ajuda econòmica. En el cas de nadons procedents de les zones rurals quan arribaven a l'Hospital de la Santa Creu ja havien passat força dies de l'abandó; algunes vegades els calia fer un llarg viatge fins a ser acollits per la dida i la seva salut es malmetia. Així per exemple l'any 1755 moria a la parròquia de Sant Martí de Puig-reig, un nen albat i expòsit "procedent del Sant Hospital lo qual era encomenat a criar a Agnetta Escala de Puigreix". Algunes vegades la mort dels fills afavoria que la dona des de dida; aquest seria el cas de Teresa Portals a la qual se li va morir una besonada el 1774, i aleshores va obtenir la custòdia d'una nena expòsita, Isabel, la qual també va morir pocs dies després d'haver arribat de Barcelona.¹⁷

Una altra activitat dominada per les dones era la de llevadora, una

de les poques activitats on la dona era la protagonista absoluta, tot i que sembla que alguns homes exercien també aquesta activitat, segurament metges.

Hi havia, és clar, altres formes de subsistir, però algunes d'elles eren considerades il·lícites per la societat, com ara la prostitució, la mendicitat o la delinqüència que abocaven directament a la marginació social, quan no n'eren un fruit directe. Aquestes formes de subsistència, però, són el tema d'un altre article d'aquest dossier.

Cloenda

Com podem veure la participació de les dones a l'època moderna al treball era molt important i les tasques que els pertocaven en la divisió sexual del treball eren molt nombroses. És clar que no totes les dones tenien tanta feina; a les "senyores", els moralistes els recomanaven, com a tothom de mantenir-se ocupades per no veure's abocades a la perdició, que és on porta l'oci a les dones, i els aconsellaven que es distreguessin brodant o treballant amb sedes i altres matèries fines, ja que no s'havien de preocupar de treballar per ajudar o mantenir la família; les feines domèstiques les feien les criades, i de criar els fills ja se'n cuidaven les dides. En canvi se'ns fa molt di-

fícil de veure com o quan podien tenir temps o ganes de "perdre's" les dones de les classes treballadores.

NOTES

1. SHANIN, Teodor; *Naturaleza y lógica de la economía campesina*, Editorial Anagrama, Barcelona, 1976, pàgs. 17.
2. SHANIN, Teodor; *Naturaleza y lógica...*, pàg. 19.
3. CARBONELL ESTELLER, Montserrat; *El Treball de les dones a la Catalunya Moderna*, pàg. 114, dins "Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya", Comissió interdepartamental de Promoció de la Dona de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1988.
4. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. II, Barcelona, 1947, pàgs. 363.
5. "Llibre de Paller", citat per Joan Serra Vilaró.
6. CARBONELL ESTELLER, Montserrat; *El treball de les dones...* pàgs. 119-120.
7. VINYOLES, Teresa-Maria; *L'esdevenir quotidià: treball i lleure de les dones medievals*, pàg. 85, dins: "Més enllà del Silenci: Les dones en la Història de Catalunya".
8. VINYOLES, Teresa-Maria; *L'esdevenir quotidià...* pàg. 85.
9. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies...*, vol. II, pàg. 402.
10. VINYOLES, Teresa-Maria; *L'esdevenir quotidià...*, pàg. 87.
11. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies...*, vol. II, pàgs. 248-249.
12. Testament de Martia Jordi (12-maig de 1672) que es troba en el llibre de Testaments (1640-1687) de l'Arxiu Parroquial de Puig-reig.
13. SANTAMARIA, Joan; *Memòries del monestir de Sant Pere de la Portella i de tot el seu Abaciat i Baronia*, pàg. 44, (apèndix), 2ª edició, Moià 1986.
14. Aquests contractes de dues criades, es troben a l'Arxiu Familiar de la casa Campalans de Borredà.
15. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies...* vol. II, pàgs. 251.
16. ROLDAN BARRERA, Aurea; *Els nens abandonats a la Catalunya del segle XVI*, a "L'Avenç", núm. 66, desembre 1983, pàgs. 63-64.
17. Arxiu Parroquial de Puig-reig; Llibre d'Obits del s.XVIII.

Parades d'ous i aviram, al Born de Barcelona el S.XVIII, amb dones comprant i venent.

Josep Oller

La marginació econòmica i cultural de les dones

per SÍLVIA GALERA I MARZÀ

En la marginació de diferents sectors de la població intervenen factors molt diversos; si l'econòmic juga un important paper, no és l'únic: l'exclusió també pot venir donada per d'altres, com el sexe, la raça, la religió, la condició social, etc.

Alguns autors¹ han assenyalat que el primer àmbit on es pot constatar la marginació és en l'abandó de la dona a l'espai domèstic; la llar no és marginal en si mateixa, però sí quan l'adscripció a ella és forçosa. La dona, per la seva pròpia condició, es troba marginada i és clar que en condicions d'absoluta pobresa se'n ressent més. És per això que quan parlem de marginalitat ens referim bàsicament a l'econòmica, però recordem que n'hi trobem d'altres de barrejades, com és la marginació pel sexe, la dona "marginal", etc.

La marginació econòmica

En molts casos la marginalitat ve donada pel naixement (adscripció a una classe especial, a un sexe, a una religió, etc.). Aquest és el cas dels infants abandonats. Tradicionalment era quelcom habitual que els nens s'abandonessin ja a les cultures clàssiques greco-romanes; a l'època medieval i moderna fou però un fenomen considerablement important. Així entre 1532 i 1593 són abandonats 1258 infants (nens i nenes) a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona² i l'evolució és de signe ascendent; entre 1700 i 1730 es van recollir a l'Hospital dels nens Orfes de Barcelona (institució creada el 1370) 39 nenes i 30 nens procedents del bisbat de Barcelona.³

Segons Aurea Roldan⁴ entre 1532 i 1793 es varen acollir a l'Hospital de la Santa Creu 71 infants procedents de la Setena Regió. A Puig-reig, entre 1594 i 1599, d'un total de 152 naixements s'enregistren dos infants abandonats (d'origen "incògnit"), un dels quals s'especifica que és fill de mare soltera. Entre 1600 i 1677 els llibres de baptisme de la mateixa parròquia enregistren 7 nens i 6 nenes com a fills de pares desconeguts. Al llarg del s.XVIII l'abandonament de nens continuarà i cal pensar que el seu nombre augmenta, perquè també augmenta la població.

La majoria d'abandonaments es produïa als pocs mesos de vida (el 63'77% entre un i dos mesos, el 29'4% entre dos mesos i l'any) encara que també s'abandonen passats els primers anys de vida (el 6'35% entre 2 i 5 anys i el 0'47% als 6 o més).⁵ La geografia dels abandonos s'estén a tot el Principat;⁶ molts eren deixats al peu dels camins, especialment en els més concorreguts, com el de Manresa a Berga; així al llarg del s.XVIII foren abandonats dos nens al peu d'aquest camí i del de la masia Soler de Jaumàs de Puig-reig, nens que foren acollits en aquesta casa.⁷ Altres es deixaven al peu de les portes de les esglésies, de les cases dels pobles o de les masies; l'any 1751 fou enterrat al cementiri de St. Martí de Puig-reig un home de 50 anys, fill de pares desconeguts, acollit a la casa del Lledó on fou criat com a fill propi.⁸ Molts d'aquests nens i nenes eren acollits a les zones rurals però altres s'enviaven a Barcelona; entre uns i altres, la mortalitat era molt alta, nor-

malment superava el 90%.

Les causes que portaven a l'abandonament eren diverses: una situació puntual d'extrema indigència (la misèria havia d'augmentar, ja que era força habitual i no per això s'abandonaven els fills); un excés de fills justament quan la situació econòmica empitjora, l'orfanat,⁹ la il·legitimitat¹⁰ sobretot en les classes més benestants (l'abandó de nadons no era exclusiu de les classes menys afavorides, sinó que era estès a tots els nivells socials; les raons, però, variaran: la il·legitimitat prendrà un paper, és important en els nivells socials més elevats). Quan els primers anys de vida han passat, l'abandó sembla que és a causa de possibles deficiències físiques o mentals dels infants. El major nombre d'abandonaments es produïa a la primavera, època que s'escau amb els mesos en què s'han axhaurit els excedents de l'any anterior i encara no ha arribat l'altra collita.

No sembla existir una forta discriminació en l'abandó segons el sexe. En l'estudi fet sobre els infants abandonats al s.XVI a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona un 59'19% són nenes i al s.XVIII els infants acollits a l'Hospital d'Orfes de Barcelona també dona un percentatge superior, 56'5% les nenes; la diferència és, tanmateix, suficient per comprovar com probablement hom apreciava la major rendibilitat futura dels nens.

Les conseqüències dels naixements irregulars i de l'orfanat no portaven forçosament a la marginalitat —és el cas del nen acollit al Lledó— però cal pensar que a la dona li era més difícil de fugir-ne;

per una part, la importància del dot (recordem que era mesurada per aquest), per l'altra, l'educació rebuda, eren factors decisius.

L'educació que rebien aquestes nenes abandonades i recollides per les institucions era molt concreta; se'ls ensenyava "a cosir, fer puntas, cuynar, filar y lo demes, que condueix a la bona conducció d'unes donzelles";¹¹ el 60% de les nenes que entre 1700 i 1730 varen ingressar a l'Hospital de Nostra Senyora dels Nens Orfes de Barcelona, en varen sortir per matrimoni, un 30% va morir a l'Hospital i un 10% va ingressar en ordes religioses. És de suposar que algunes formarien part del grup de dones marginades: delinqüents, prostitutes, etc. Segons Alejandro Vargas,¹² la destacada importància del matrimoni, pel qual eren preparades les nenes, permet comprendre la llarga durada de la seva estada a l'Hospital (una mitjana de 13 anys enfront als 7 anys dels nens).

A la marginalitat, tanmateix, s'hi podia arribar també per altres vies: l'arribada a la vellesa, el naixement en una família miserable, un agreujament de la situació econòmica, l'aparició d'una malaltia llarga o d'un defecte físic..., i el nombre de dones marginades augmentava. La societat arribava fins i tot a acceptar-los, perquè si de fet eren una càrrega social (no podien viure pels seus propis mitjans, esdevien a vegades un perill per la població), d'alguna manera, eren útils.

Una societat cristiana que havia après el valor de la caritat i la misericòrdia, trobava en ells l'oportunitat d'exercir aquestes virtuts, convençuts com estaven que els ajudaria a salvar la seva ànima; vet aquí la seva utilitat. Els llegats testamentaris, en especial els de la ciutat de Barcelona, solien recordar-se dels pobres i de les institucions assistencials i gràcies als estudis fets en aquest àmbit urbà, es pot saber que curiosament són les dones les que fan més llegats d'aquests tipus,¹³ com també són les dones les que fan més deixes testamentàries a favor d'esglésies, sobretot al llarg de l'època moderna.

No serà fins als segles XVI i XVII

que hom es preocuparà per a resoldre el mal social de la mendicitat i l'ociositat, i es donarà a la beneficiència una responsabilitat col·lectiva i no tant com un ajut a la pròpia salvació. Tot i això les fundacions dels temps moderns són escasses, fins que la preocupació pel tema no s'aguditzí, ja a la segona meitat del s.XVIII;¹⁴ de fet, en aquest segle varen créixer el nombre de desvalguts. L'Església serà la gran promotora de l'obra assistencial amb la creació d'institucions benèfiques, situades en catedrals i monestirs i també en parròquies. Les ordenances de la Casa de la Misericòrdia de Barcelona el 1633 permeten de recollir a "vells, decrepits, ximpls, esguerrats, malalts, orfes, desemparats, vídues, estudiants pobres, minyons i minyones que divaguessin per la ciutat exposats a sa perdició, vagants, rodmons i murrís"; les funcions de les institucions seran, "d'una banda la reclusió de tots els pobres; d'altra banda, el combat contra l'ociositat i la vagància mitjançant el treball".¹⁵

Des de les parròquies també s'organitzava l'ajut als pobres; els rectors s'encarregaven de les disposicions necessàries per enviar els pobres a les cases d'acolliment de Barcelona. El 1729, Marianna, muller de Benet Serra, pagès, és encomanada pel prior de Sant Martí de Puig-reig a l'Hospital de Barcelona perquè són gent "necessitada, pobra i malalta"; el 1733 a la parròquia de St. Martí de Puig-reig, el preveres Josep Ferrussola escriu un certificat de pobresa a favor de Maria Viladomiu Badia, vídua de Josep Viladomiu Ferrer, que "antes de son casament era donzella pobre, que per raó de sa pobresa la feren servir, llogada y com a criada"; ara vídua i sense dot, ha d'abandonar la casa del marit i demana poder acollir-se a la "Causa Pia per donzelles pobres maridar".¹⁶ El 1765 el llibre d'obits de St. Martí recull el certificat de defunció de Maria Pellicer que "Morí pobra a l'Hospital de Barcelona" i el 1733 s'enregistra l'establiment fet per Maria Santgeli i el seu fill Jacint, d'una part de casa ensorrada situada dins els murs del castell de

Puig-reig, casa que tenien pel Comanador de l'Hospital, a favor de Maria Casas i Tort, vídua del pastor Jaume Cases de Sant Joan de Vilada i que ara residirà a Puig-reig, pagant com a cens la quantitat de 14 sous anuals de moneda de Barcelona;¹⁷ tot això en una petita comunitat rural com la de Puig-reig al segle XVIII.

En algunes zones l'administració local decideix de col·laborar en la tasca de la beneficiència; l'any 1601 es creava la Botiga dels Pobres de Bagà amb la finalitat de proveir de blat als més necessitats.¹⁸ També es fundaren les confraries i germandats de laics que, adscrites a les parròquies, funcionaven com un servei d'ajuda als mateixos confreres, però que també s'encarregaven d'altres temes com visites a malalts, lliurament de dots a donzelles pobres, seguicis funeraris o enterrament d'ajusticiats.¹⁹

Dones marginals: les prostitutes

Al costat d'aquests pobres, anomenats sovint "pobres de solemnitat", "útils" en certa manera, es troba el grup que no es vol integrar a cap dels rols socialment acceptats, gent menyspreada perquè usurpen la categoria honrosa de pobres; són els "pobres de vici": rodmons, que són ja delinqüents, violadors, acusats de delictes sexuals o contra la propietat, lladres, assassins, iniciats en delictes econòmics, etc; els desocupats també són considerats malfactors perquè van en contra de la llei de Déu —en la mentalitat de l'Antic Règim l'oci és un atemptat—. ²⁰ La societat de l'Antic Règim distingia clarament ambdues categories; aquesta diferenciació es veu molt bé en la resposta obtinguda per Francisco de Zamora, sobre l'existència i nombre de pobres i ociosos a la Vegueria de Berga: "Ay en este partido hombres, mujeres, niños, o mosos. Muchos de ellos por inútiles para el trabajo y sumamente pobres, y pueden calcularse a quinientos, o seiscientos, otros ociosos voluntarios en igual número de los necesarios."²¹

En aquest grup s'hi apleguen moltes dones, normalment les que des del naixement són pobres o

per alguna causa són abandonades; més que les dones marginales podem parlar de dones marginals:²² múrries i prostitutes. La documentació de l'època és molt pobre a l'hora d'esmentar aquest grup de dones.

Al llarg de tota la història ha sigut una de les sortides a la qual s'han vist abocades moltes dones. Al llarg d'aquest període no mancaven tampoc, sobretot en els nuclis urbans, especialment a Barcelona,²³ però també a la propera Manresa.²⁴ Es coneix molt bé una institució barcelonina, la casa de les Egipcíacques, que des de l'època medieval feia de presó atenuada per a les dones adúlteres i per a les prostitutes que tenien interès per abandonar la professió. Les Constitucions Catalanes regulaven, per exemple, l'accés de les prostitutes als hostals del Principat i només els permetien fer-hi estada una nit i sense practicar l'ofici; en algunes ciutats medievals però, els prostíbuls eren controlats per les mateixes institucions locals. La prostitució ha sigut sempre tolerada i considerada com a un mal menor.

Al Berguedà no tenim notícies concretes sobre la prostitució local; hem de suposar que existia als nuclis urbans més importants, i almenys tenim una referència indirecta de l'existència i localització d'un possible burdell al barri de les Canals, prop del carrer Pinsania. La comunitat de monges benetes de Sta. Maria de Montbenet va veure com s'enderrocava el monestir entre l'any 1376 i 1377, car la seva situació fora els murs de Berga, constituïa un perill per la defensa de la vila i un estorb per a l'ampliació de les muralles que les autoritats havien projectat. En compensació de la greu pèrdua l'abadessa Brunissenda de Besora i la comunitat varen obtenir una quantitat de diners per a poder edificar un nou convent dins la muralla i gràcies a la cessió d'una casa, patis i horts, la comunitat de monges va instal·lar-se, temporalment, al carrer de Canals; com explica Manuel Riu,²⁵ "el barri on era situada —la casa de Montbenet— sembla que no era pas el més recomanable de

ARXIU AMADES

La bruixeria va florir especialment els S.XVII-XVIII.

la vila per la seva moralitat, i calgué pensar en una altra solució"; aquesta fou el trasllat a Sant Joan.

Aquest barri de les Canals i més concretament la zona a l'entorn del carrer Pinsania deuria ésser, des d'aquesta època medieval, el lloc on es va refugiar la prostitució berguedana, al menys la tradició i la història oral així ho confirmen pels últims anys del s.XIX i primers del XX.

La marginació cultural: la bruixeria

Probablement la bruixeria és tan antiga com l'home, però és un fet curiós que en els segles XVII i XVIII es produeixi un especial floreixement i també una especial persecució de bruixes. S'ha demostrat la connexió entre la bruixeria i la problemàtica religiosa dels últims segles medievals i durant l'Antic Règim; com diu Argenter,²⁶ "el mite o existència de la bruixa és fruit dels condicionaments religiosos i sociològics. El desbordament del mite religiós —tant en la pròpia bruixa com en el seu perseguidor— i l'ambient sociològic de l'Edat Mitjana foren les coordenades que permeteren la seva creació."

En aquests segles, especialment el XVII, Catalunya, també el Berguedà, es fa ressò del que esdevé arreu d'Europa. També aquí creix el nombre de bruixes i el nombre de processos, fruit de la influència

del sud francès i del País Basc francès; la bruixeria la trobem primer a les zones més properes a la frontera (abans del 1619 es concreta a l'Urgell i la Cerdanya), més tard (1619-1627) s'estén al Berguedà, al Bages, al Solsonès, a l'Anoia, al Vallès i al Montseny.²⁷

Com arreu, l'existència de la bruixa respon a una determinada situació social. Fent un repàs de les notícies dels processos observem que les bruixes eren gent senzilla, captaires, vídues, exiliats, gavatxos, etc.,²⁸ amb un gran predomini de les dones (75%): "per cada bruixot existiren deu mil bruixes";²⁹ el major nombre de processats són de sexe femení: vídues, velles, dones abandonades, dones que la justícia havia mort el marit, el germà o el pare, etc.

Al llarg del s.XVIII, el Tribunal de la Inquisició de Barcelona jutjarà: 36 casos de bruixes, 79 de màgia, 51 d'adivinació, 54 de temes ordinaris, 84 de curanderisme i 5 de varis i, del total, un 75% seran dones entre 13 i 60 anys.³⁰ Les dones en condicions més difícils són les víctimes més propícies, precisament a causa de la seva vulnerabilitat.

Molt sovint s'aprofiten de les deformitats físiques o de les malalties psíquiques de les víctimes, per tal que l'acusació fos més creïble; en aquest grup pot incloure's el fenomen anomenat "energunisme o possessió diabòlica".³¹ En definitiu

va seran les capes més desprotegides les víctimes de l'acusació de bruixeria; es tracta d'un tipus de marginalitat que tot i essent cultural presenta un transfons de marginació econòmica. La societat sembla idear un mecanisme d'expulsió d'aquells individus carregosos o perillosos socialment.

El 1620 el Consell General dels homes de la baronia de Pinós i Maplana, junt amb els de Brocà i Gisclareny, tractava del tema de les bruixes i de la seva persecució, de com "*expel·lir una mala raís*"; el document és molt clar: "*que atesi considerant que en la present vila i baronia auriem moltes bruixes, i per a expellir tant mala raís, se ofereix per algu gasto excessiu.*"³²

De fet l'acusació de bruixeria és molt sovint l'ocasió, l'excusa per acabar amb un sector improductiu i carregós, que a més és vist com a perillós. A començaments del s.XVII es varen penjar més de 400 bruixes precisament a causa de la seva suposada perillositat social.³³ Una famosa bruixa, la Napa de Prats de Lluçaners fou executada l'any 1767 perquè va matar la nena de 4 anys Maria Anna Riambau; el judici va provar que va mutilar la criatura, li va tallar el braç i li va treure el fetge que guardava cuit amb la seva sang.³⁴ I és que darre l'acusació de bruixeria s'hi poden amagar veritables crims, car algunes bruixes en lloc d'ésser cremades són penjades, i aquesta mort sembla afavorir aquesta idea.

Tanmateix, sempre hi havia unes acusacions concretes contra les bruixes. De l'anàlisi dels processos contra bruixes catalanes, hom observa que l'acusació principal fou la de pactar amb el dimoni, que les marcava amb un senyal i les induïa a fer el mal: a matar criatures, a fer caure pedra, a produir "golls" (inflamació de les tiroïdes),³⁵ a provocar la mort del bestiar i la pèrdua de les collites.³⁶ D'aquesta manera era molt fàcil inculpar-les; un any de males collites, una epidèmia en el bestiar, i la corrent aparició dels "golls" a la comarca... eren aprofitades per a trobar una víctima expiatòria.

Serra Vilaró transcriu un procés sobre unes dones de Bagà que a fi-

nals del s.XV foren acusades de transmetre "golls"; la defensa a favor de les dones és clara: "*son gens de bona fama e de bon nom, e de bona opinió*", que les acusades, els seus marits i fins i tot un fill pateixen golls, que acullen els pobres, fan caritat, i que són pobres.³⁷ El "*Questionario de F. de Zamora*"³⁸ sobre el "*partido y vequeria de la villa de Berga*" de l'any 1789 se'n fa també ressò: "*La gente del campo por lo común es robusta y de mucho aguante para la fatiga y bien dispuesta; los artesanos por lo regular no son tan robustos, y son pocos los que tienen deformidad, a acepción de un partido de terreno entre oriente y medio día de Berga, que muchas gentes tienen las gargantas muy gruesas y abultadas, que llamamos golls...*"

Tenim algunes notícies sobre l'existència de bruixes i processos a la comarca; l'any 1620 Caterina Molins, alias Comay, de Bagà, fou acusada de bruixa i d'infanticidi, de matar el bestiar i de la pèrdua de les collites després d'haver provocat pedregades i nevades. Aquesta dona fou condemnada a la tortura però se'n va poder lliurar en al·legar que estava embarassada. Les seves companyes, acusades també del mateix delictes, la seva germana Margarida Graner, alias Taxona, Cipriana Jovera i Magdalena Llimona, alias Guillamasa, no es varen poder escapar de la tortura.

Moltes bruixes van patir tortura i moriren cremades.

Durant els anys 1620, 1621 i 1622 la documentació de Bagà enregistra diversos pagaments destinats a la recerca de les bruixes, els seus processos i també per pagar els seus viatges a Barcelona on eren definitivament sentenciades i fins i tot executades; l'any 1621 es va decidir que un dona, anomenada Nogué, i les seves filles fossin enviades a Barcelona, per ser processades.

La veu popular creia que les bruixes eren com una secta o grup amb una clara organització, fins al punt de donar nom d'abadessa a la bruixa que consideraven més gran. Una notícia de l'any 1628 esmenta unes acusacions de bruixes a la baronia de la Portella; un dels testimonis, un home de Vic, afirmava que l'amo de la masia de les Heures de la Quar tenia la més grossa de totes les bruixes d'aquest lloc "*la teniem assí en Vich y que era la badessa de totes... digué que era una vidua grossa, mare de M. Casals, barber d'assí.*"³⁹

Gairebé sempre l'acusació provenia dels veïns i coneguts de la suposada bruixa; un cop presentada la denúncia, el Consell municipal i les autoritats del lloc s'encarregaven de l'afer. A la baronia de Gironella, entre 1618 i 1628, la documentació enregistra un procés important contra sis bruixes i el Consell es va reunir successivament per a decidir sobre les despeses ocasionades, per col·laborar amb Olvan, on també n'hi havia, per l'expulsió de bruixes;⁴⁰ també a Bagà fou aquesta institució l'encarregada del tema. Els acords eren presos també, a Gironella, amb el senyor Francesc d'Agulló i Pinós. A vegades les autoritats decidien aconsellar-se i sol·licitar l'ajut de "l'home que les coneix" (a Gironella va discutir-se la possibilitat de fer-ho); en aquestes comarques de la Catalunya Central era molt coneguda l'acció d'un tal Tarragó que passava poble per poble identificant bruixes. La seva actuació va desencadenar violència, fanatisme i por fins al punt que el mateix bisbe de Solsona va amonestar i criticar la seva actuació amb aquestes paraules: "*Por my obispado pasó un hombre que se llamava Tarragó*

y sucedió en una villa cuya jurisdicción es de V.M. que va señalando mujeres que eran brujas, y desnudándolas para ver una señal en las espaldas, y algunas me hicieron relación las hacia desnudar por su gusto y por el de los que le acompañaban. Luego que llegó a mi noticia estando en mi catedral, la qual está entre las montañas, hize diligencia para tomarlo preso y embiarlo a V.M." i també "Esta materia de brujas es dificultosísima y quantos autores escriben dellos lo dizen desta manera, particularmente un inquisidor, que haziendo experiencia en una mujer que ella misma habia confesado ser bruja, halló ser gran parte falso, y que todo esto sujetos más débiles y flacos, que son las mujeres, y ordinariamente viejas, y todos los jueces seculares, queriéndolo llevar jurídicamente, se engañan en muchas ocasiones, porqué por miedo de los tormentos confiesan y muchas mueren sin culpa."⁴¹ Com molt bé diu García Carcel,⁴² l'Església es va mantenir molt més lúcida a Catalunya que a la resta d'Europa i que aquesta actitud va contrarestar amb la popular, molt més fanatitzada.

Quan l'acusada de bruixa havia estat presa, calia fer-la confessar, sobretot els seus contactes amb el dimoni, i la tortura solia ésser un mitjà natural. Pràcticament tots els casos coneguts al Berguedà parlen de tortura i turment de les acusades, de manera que finalment es veien obligades a confessar qualsevol cosa. Així per exemple l'any 1618 s'obria procés contra Jerònima Pons, àlies Joana la Negra, una bruixa sallentina de la qual Albert Benet n'ha fet un excel·lent treball, recollint i analitzant tot el procés, l'acusació, el torment i la sentència final.⁴³ Les acusacions presenta a la suposada bruixa actuant al Berguedà, al Bages i al Lluçanès, concretament a la zona propera a la vall de Merlès, provocant golls al fill de Jaume Gascó de Salselles (Borredà) i a altra gent d'aquest lloc i del molí de Vilartimó. Al llarg del turment, Joana la Negra explica que fou introduïda en l'art de la bruixeria quan vivia a la parròquia de Lluçà per una dona que es deia

n'Elias i que el primer encontre amb el dimoni el va tenir, junt amb aquesta dona, al lloc dit les goles de les Heures (a la riera de Merlès): "...y així quant forem a les goles de les Eures nos isqué lo dimoni en forma de home y la dita Elias li anà a parlar primer que jo, y li digué Bersabuch assi vos aporito una vassalla y dit Bersabuch respongué: bé sis arribada y encontraent se abrassà ab dita Elias y la conagué carnalment per las parts sucias, porque jo ho viu porque nos apartassem de mi y després se agafà ab mi y també tingué part ab mi per les mateixes parts sucias, si bé jo no y trobí contento...".

La llarga declaració continua esmentant bruixes que l'acompanyaven en els seus encontres amb el dimoni, com per exemple "na Canalias que era la muller de un hermita vell, que servia la yglesia de nostra Senyora de Salselles y na Vinyes de la parroquia de Sant Martí del Bas, bisbat de Vich". Finalment, es va confessar culpable d'haver donat i tret golls, de matar bestiar, d'haver fet caure pedra, i d'haver tingut pactes amb el dimoni.

Existia un sincer convenciment popular de l'acció malèfica de les bruixes, un convenciment que podia provenir de la més completa ignorància o de la mala fe. Eren pobres ignorants que volien trobar explicació al que esdevenia, que volien veure's capaços de dominar la desgràcia (la mort, la pèrdua de la collita, etc.) acabant amb la pretesa causa del mal; també oportunistes que trobaven l'ocasió d'acabar amb un enemic. A tot això s'hi afegia l'especial moment de crisi, inegretat i por.

En aquest sentit l'antropòleg Harwin Harris⁴⁴ ha assenyalat que el resultat principal del sistema de la caça de bruixes va consistir en el fet que els pobres varen arribar a creure que eren víctimes de bruixes i diables enlloc de prínceps i papes. De totes maneres, cal suposar que darrera la persecució de bruixes s'hi barrejaven interessos molt diversos. Alguns sectors, àdhuc religiosos, ja gosaren denunciar el perill que aquesta actitud comportava. El jesuïta Pere Gil pre-

sentava l'any 1619 un memorial al Duc d'Albuquerque recomanant que s'actués amb cautela, que calia reconèixer que moltes de les acusades eren innocents i no mereixien la pena de mort i alhora denunciava la irregularitat dels processos: acusacions improcedents contra bones dones, captures fàcils ("mas en las mugeres que no pueden tan facilmente huyr") i tortures que provoquen confessions ("en el modo de formar los procesos porque como són mujeres frágiles, medrosas y delicadas, con espantos y amenazas les hacen dezir algunos juezes y notarios y ministros de justicia lo que no es verdad, ni ellas, otras an echo").⁴⁵ Darrera el fenomen de la bruixeria s'hi amagava, doncs, tot un moviment de marginació que afectava els sectors més devalguts, entre ells, les dones.

NOTES:

1. VILARDELL CRISOR, Núria; *Marginación femenina. Pícaras, delinquentes, prostitutas y brujas*, a "Historia 16", any XIII, núm. 145, maig 1988, pàg. 72.
2. ROLDAN BARRERA, Aurea; *Els nens abandonats a la Catalunya del segle XVI*, a "L'Avenç", núm. 66, Barcelona 1984, pàg. 62.
3. VARGAS GONZÁLEZ, Alejandro; *La beneficència infantil: l'hospital de Nostra Senyora dels Nens Orfes*, a "L'Avenç", núm. 91, Barcelona, 1986, pàg. 54.
4. ROLDAN BARRERA, Aurea; *Els nens abandonats...*, pàg. 63.
5. ROLDAN BARRERA, Aurea; *Els nens abandonats...*, pàg. 63.
6. SABATÉ BOSCH, Josep M.; *Notícia a l'entorn de la Caritat i Beneficència a Tarragona a la fi de l'Antic Règim: la Casa Hospital dels Pobres Infants Orfes de Tarragona*, a "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", vol. 2, Barcelona, 1984, pàg. 682-684.
7. Arxiu familiar del Mas Soler de Jaumàs (Puig-reig). Documents del s.XVIII.
8. Arxiu Parroquial de Puig-reig. Llibre d'Obits del s.XVIII.
9. L'any 1609 fou fundat a Manresa l'hospital dels Infants Orfes pel canonge Jaume Pasqual per acollir els nens de la ciutat i de Bellpuig i excepcionalment d'altres llocs

- del bisbat. CANYELLES, Magí; *Descripció de la grandesa y antiguitats de la ciutat de Manresa*, Manresa 1896., pàgs. 457.
10. Els naixements pre-matrimonials sembla que van ser a Catalunya més nombrosos que a la resta d'Europa. Segurament a causa del retard de l'edat de matrimoni. De tota manera, els fills il·legítims es detecten sobretot en els àmbits urbans; de 1576 a 1600, a Barcelona, d'un 10 a 15% i a la Catalunya rural de l'1 al 3'5%). GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, Barcelona 1985, vol. 1, pàg. 208.
 11. VARGAS GONZALEZ, Alejandro; *La beneficència infantil...*, pàg. 54.
 12. VARGAS GONZALEZ, Alejandro; *La beneficència infantil...*, pàg. 55.
 13. BATLLE GALLART, Carme; *L'assistència dels pobres a la Barcelona medieval. Segle XIII*, Barcelona, 1987.
 14. MARTÍNEZ SHAW, Carlos; *L'assistència pública a la Barcelona moderna*, a "L'Avenç", núm. 91, Barcelona, març 1986, pàg. 32.
 15. CARBONELL, Montserrat; *Les cases de misericòrdia, eix de la trama assistencial*, a "L'Avenç", núm. 91, Barcelona, març 1986, pàgs. 38-43.
 16. Arxiu Parroquial de Puig-reig. Llibre de testaments, Capitols Matrimonials, Censals, apoques, etc. de 1730-1735.
 17. Arxiu Parroquial de Puig-reig. Llibre d'obits s.XVIII.
 18. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. 3, Barcelona, 1950, pàg. 103.
 19. MARTÍNEZ SHAW, Carlos; op. cit, pàg. 35.
 20. KIRCHNER, Helena i JOVÉ, Marta; *Captaires i rodmons. Barcelona, 1600-1640*, a "La Història i els Joves Historiadors catalans", Edicions de La Magrana i Institut Municipal d'Història de Barcelona, 1986, pàgs. 265-271.
 21. SERRA, Roser i FERRER, Llorenç; *Un qüestionari de Francisco de Zamora (1789)*, a "estudis d'Història Agrària", núm. 5, Barcelona 1985, pàgs. 162.
 22. VILARDELL CRISOR, Núria; *Marginació femenina...*, pàg. 74.
 23. VINYOLES VIDAL, Teresa Maria; *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana (1370-1410)*, Barcelona 1976; també de la mateixa autora, *Unes notes sobre les marginades a Barcelona als segles XIV i XV, a "Acta historica et archaeologica Mediaevalia"*, núm. 2, Barcelona, 1981, pàgs. 107-132, i *Dones marginades a la societat urbana medieval*, a "L'Avenç", núm. 59, abril 1983. Sobre la prostitució als s. XVI-XVIII cal esmentar els treballs de M. JOVÉ i H. KIRCHNER, *Captaires, prostitutes y rodmons. Barcelona, 1600-1640*, a "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", vol. 1, Barcelona, 1984, pàgs. 471-479, i el treball de síntesi de Ricardo GARCIA CARCEL, *Historia de Cataluña*, vol. 1, pàgs. 302-304.
 24. Albert BENET i CLARÀ està estudiant el burdell manresà dels últims segles de l'època medieval.
 25. RIU, Manuel; *Santa Maria de Montbenet. Notes documentals d'un antic monestir cistercenc de monges radicada a Berga*, a "Miscel·lània Populetana", Abadia de Poblet 1966; publicat també pel Museu de Berga, pàgs. 28-29.
 26. Argenter va participar en la I Convenció de Sociologia i Bruixeria i les seves paraules són recollides per Antoni PLADEVALL a *Persecució de bruixes a la comarca de Vic a principis del s.XVII*, a "Monografies del Montseny", vol. 1, pàgs. 412.
 27. GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña*, vol. 1, pàg. 412.
 28. Antoni Pladevall cita aquesta expressió de Michelet, pàg. 98.
 30. DE LA TORRE, José Luis; *Bruixeria i superstició en la Inquisició Catalana*, a "L'Avenç", núm. 61, juny de 1983, pàgs. 50-55, i també GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña*, vol. 1, pàgs. 418.
 31. És molt interessant en aquest sentit l'estudi fet per GARCIA FUENTES, Gemma; *La posesión diabólica, una forma de liberación: Magdalena Vidal Freixa, Energuena (1783-1786)*, a "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", vol. 2, Barcelona 1984, pàgs. 647-655, on comenta el cas d'una noia de Reus que presenta signes clars de possessió diabòlica (alteracions físiques i psíquiques temporals com ritme cardíac accelerat, inflor del coll, vòmits, tremolines, cansament, plors, etc., i també telepatia, ús de llengües no conegudes, coneixements teològics no propis d'una noia, etc.), sempre segons el diagnòstic de l'època. La protagonista és una noia orfe que ingressà en un convent a l'edat d'11 anys i que en surt als 16, quan el seu oncle l'obliga a casar-se sense conèixer el marit i sense saber que és el matrimoni. Els símptomes descrits es presenten ja al cap de sis mesos del matrimoni. L'explicació és que la noia no volia abandonar el convent. Com diu Gemma Garcia: "la posesión diabólica padecida, o más bien, supuestamente sufrida por la joven Magdalena (sin olvidar el precario equilibrio psíquico que podía padecer) se convierte en una respuesta histórica ante la presión social impuesta a esta mujer."
 32. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies...*, vol. 3, pàg. 332.
 33. GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña*, vol. 1, pàgs. 413.
 34. VALLS, Josep; *Prats de Lluçanès. Resum històric*, Vic, 1912, citat per Antoni PLADEVALL, *Persecució de bruixes...*, pàg. 102. MASRAMON NOGUERA, R, *Prats de Lluçanès, mil anys d'història. del segle X al XIX*, Prats de Lluçanès 1979, pàg. 39.
 35. La inflamació de la tiroïdes era força freqüent a la nostra comarca, fins al punt que, com molt bé diu Serra Vilaró, "És fama, actualment, i ve de temps antic, de que per l'alt Llobregat hi ha molts golluts, i hom troba que els antics ho atribuïen, a més d'ésser un mal donat, a una enfermetat peculiar de les altes muntanyes", a *Les Baronies...*, vol. 3, pàg. 329.
 36. GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña*, vol. 1, pàg. 425.
 37. SERRA VILARÓ, Joan; *Les Baronies...*, vol. 3, pàgs. 330-331.
 38. SERRA COMA, Roser i FERRER ALÓS, Llorenç; *Un qüestionari...*, pàg. 203.
 39. PLADEVALL, Antoni; *Persecució de bruixes...*, pàg. 162.
 40. BUSQUETS, Josep; *El procés de les bruixes de Gironella (1618-1628)*, a "El Vilatà", Gironella 1987.
 41. PLADEVALL, Antoni; *Persecució de bruixes...*, pàg. 110.
 42. GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña...*, vol. 1.
 43. BENET CLARÀ, Benet; *Joana la Negra, una bruixa sallentina, i altres episodis d'història sallentina*, a "Quaderns d'Estudis Sallentins", núm. 2, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1983.
 44. HARRIS, Harwin; *Vacas, cerdos, guerras y brujas: los enigmas de la cultura*, Madrid, 1983, pàg. 205.
 45. GARCIA CARCEL, Ricardo; *Historia de Cataluña*, vol. 1, pàgs. 413-414.

Silvia Galera Marzá

La dona i el costumari

per RAMON VILADÉS LLORENS

La part del nostre costumari que s'ocupa de la dona és molt extens. Molts dels costums i creences que ara trobem estranys i extravagants han estat el pa de cada dia del nostre poble fins ben entrat el segle XX. Els nostres avis en tenen un viu record. Un societat mancada de recursos, i davant la impossibilitat de poder solucionar els problemes i dificultats, com: malalties, pestes, catàstrofes, fam, etc., no és estrany que, a través dels segles, s'anés enriquint d'un costumari centrat en els moments cabdals de la vida de l'home i les seves necessitats.

Ens ha semblat bé d'acabar aquest dossier amb una breu pinzellada sobre els costums de la nostra comarca que fan referència a la dona.

Auguris

Una de les coses que més feia ballar la barrentina de les fadrines era la troballa d'un bon marit. Vegeu, sinó, què feien les nostres avantpassades a fi d'aconseguir aquest preuat i desitjat tresor.

A Bagà, per exemple, creien que una fadrina que estengués un drap ample d'una sola tirada es casaria abans de l'any, ja que això era una demostració que sabia fer bé el llit i estendre el llençol d'una sola tirada.

També creien que si trepitjava la cua d'un gat es trigava un any a trobar promès.

A Castellar de N'Hug, la nit de Sant Joan, les fadrines formaven amb flors unes petites creus, que enganxaven al defora de la porta de casa. Per a elles era auguri que conservava l'amor del promès, o a manca d'aquest, de trobar-ne dintre d'aquell any.

Les noies que anaven a la dansa de Falgars tenien segur que si un galant les treia a la dansa abans de l'any es casarien. Aquest era un costum tan arrelat que encara avui es manté. Dubtem que les fadrines s'ho acabin de creure, el que si és cert que la dita corre de boca en boca mentre es desgrana la dansa.

També, les noies de la Pobla de Lillet creien que posar-se una peça de roba d'una dona embarassada atreïa l'amor dels joves.

Ja al Baix Berguedà, concretament a Berga, les noies casadores posaven el nom de llurs galants preferits a tantes d'altres faves que, en anar-se'n a dormir tiraven sota del llit. L'endemà n'agafaven una a l'atzar cregudes que es casarien amb el noi que hi figurava inscrit.

A Corbera, al lloc de la troballa de la Mare de Déu, i a Correà, al dolmen del Bosc —anomenat també "Bressol de la Mare de Déu"—,

les noies hi tiraven podretes per saber quants anys trigarien a casar-se.

A Gironella deien que, quan una fadrina passava pel bosc i se li enganxava la roba en una mata era senyal que un noi patia per ella.¹

El matrimoni

Són molts els costums del nostre poble relacionats amb el matrimoni. N'esmentarem un que fou objecte de prohibició per part del bisbe de Solsona.

Al Berguedà —en tenim constància a Castellar de N'Hug, Gósol i Merola— era costum que la fadrinalla entrés a la cambra dels nuvis, quan aquests ja eren al llit, i els servissin unes tasses de brou. Les tasses les posaven dintre d'una gran caldera i l'entraven a la cambra sostenint-la dos nois amb un samaler. El jovent es menjava les gallines utilitzades per fer el brou en una taula parada a la mateixa habitació.

La dansa de Falgars, a la Pobla, servia per trobar parella i casar-se abans d'un any.

Roda de la Fortuna, molt consultada la nit de Sant Joan per les fadrines que escondriyaven el futur amorós.

Gravat de l'any 1812 dels Goigs de Santa Maria de Jus d'Avià, anomenada Ntra. Sra. de la Llet.

Als nuvis se'ls donava de beure el brou amb culleres planes o foradades de manera que no el podien tastar.² Aquesta broma durava qui sap l'estona.

Joan Amades ens diu que aquest costum era molt estès. Bé devia ser així, quan l'any 1754, el bisbe de Solsona Fra Josep de Mesquia i Diaz donava el següent decret en una visita pastoral a Merola (Puig-reig): «*Item pera desterrar totalment lo inveterat i detestable abus de portar caldo als nuvis la primera nit de sos desposoris entrant ab cert detriment de sas consciencias, per la Comissio de molts i graves pecats ja de pensament ja de paraules ocasionades del desaogo, llibertat e inmodestia dels concurrents (qual abus no se trobaria entre Gentils y Barbaros pertant repugnant ab bon us de la raho y natural verecundia): Persso manam al Rvd. Rector insistesca en sos sermons y doctrines en abominar i afeiar a sos feligresos tant pernicios escandol, valensse al mateix temps de la Justicia secular perque ab la Autoritat y poder de son ofici prohibesca ab corresponents penas á si ben vistas, aquest afeable desordre tant manifestament contrari a la Lley christiana.*»

Datat a Merola el 19 d'octubre de 1754.³

Pensem que aquest mateix decret es devia donar a d'altres parròquies on el costum era arrelat. En no disposar dels llibres de Visites

Pastorals d'aquelles, per haver-se perdut, no ho podem comprovar. Com tampoc no ens consta quin efecte féu tal prohibició.

El part

L'embaràs i el part eren objecte d'una atenció especial. Al Berguedà no en tenim gaires testimonis, bé perquè no n'hi havia massa, bé perquè han restat en l'oblit.

A la Pobla de Lillet, ens diu que, per facilitar el part posaven uns clemàstecs sota al llit, i la partera prenia brou de serp.

A Puig-reig, per ajudar una dona a deslliurar la criatura feien bufar la partera ben fort dins d'un càntir ben gros, primer pel tòt i després pel galet.

A Berga, per ben portar l'embaràs, feien beure brou de gallina blanca amb el primer ou post per una gallina jove.⁴

No és pas menys curiós el receptari en aquest casos. Eren força els remeis casolans per a aquesta ocasió. I —cosa curiosa—, ja al segle passat era una preocupació el part sense dolor. A la casa Lledó de Puig-reig hem trobat aquesta recepta: «*Moldre coral (Cotyledon orbiculata) i donar-lo amb brou; lligar coral en una cama i el part serà sense dolor.*» Una altra: «*Onosma (Saxifraga aizoon) —vulgarment coneguda també amb el nom de corona de rei—, posada als peus, i si la dona s'escola posar l'onosma al clatell del pacient. També, peres*

picades i bullides posades sobre el ventre. Segur remei.»⁵

Els goigs a la Mare de Déu reflecteixen sovint la preocupació per les pestes, malalties, sequeres, i calamitats de tota mena. Tenir un bon part és una petició més.

Els goigs de Ntra. Sra. de la Llet, de Sta. Maria d'Avià:

Un felis part alcansau
a las maras embarassadas
y si estan de llet faltadas
abundant vos la donau;
(...)

Els de Ntra. Sra. de Falgars (La Pobla de Lillet):

(...)
i als malalts salut donau
i en lo part aconsolau
quan de cor sou invocada.

Els de Ntra. Sra. de la Popa (Borredà):

(...)
Amb fervor la dona implora
quan el part és perillós,
prompte rebent el socors
de vostra mà auxiliadora;
(...)⁶

El culte dels borredanencs a la Mare de Déu de la Popa pot molt ben ser un culte, a més de l'estrictament cristià, vinculat a la fertilitat. Precisament la paraula "Popa" vol dir "pit", "mamella", mot manllevat al català occidental. S'aplica a la dona i també als animals. La Mare de Déu de la Popa i també la de Falgars donen de mamar (popar) el fill.

A les burgeses no els calien ni dites ni rodes de la fortuna per trobar marit.

Dites

D'entre les dites, n'hi ha unes quantes que fan referència a les dones d'un poble determinat. En aquest cas, com el de les corrandes, qui inventava la dita era algun enginyós del poble veí, ja que sempre solen ésser iròniques, punxents i, en certs casos, insultants.

En transcrivim unes quantes:

—A **Avià**, ni dones ni bestiar.

—A **Bagà**: Guardiolenques males penques, cap amunt, cap avall, tireu-les riu avall.

—Les noies de la **Plana** es van pixar al riu; les de **Gironella** es beuen el lleixiu.

—A **Olvan**, les bruixes hi van, i a **Gironella** s'hi estan.

—A **Puig-reig**, dona maca, home lleig.

—Les noies de **Sagàs** tan amples són de dalt com de baix.⁷

Corrandes

Si a **Casserres** són boniques i a **Gironella** gentils, a **Olvan** són llagrimoses burladores de fadrins.

Les dones de **Cerdanyola** saben molt i saben poc; amb el puny de la camisa treuen la cendra del foc.

Les nines de **Cerdanyola** són xiques i batxilleres; saben quants pinyols hi ha en una lliura de cireres.⁸

Cançoner

Amb tota seguretat, el cançoner del Berguedà és la part més rica del nostre folklore, junt amb les danses. Tenim gran quantitat de cançons dedicades a la dona: unes d'admiració, altres d'amor, i, com el cas de les dites, alguna de punyent.

Per exemple, tenim: "Les dones de Saldes", "La noia de la casa de Dalt de Grèixer", "La pubilla de cal Colom de Gósol", "Les nines de Malanyeu", "Les noies de Gisclareny", "Noia de la Pobla", etc.

Transcrivim "La Roseta del Monegal":

Una cançó vull cantar,
una cançoneta
d'una minyona que hi ha
que es diu Roseta.

Filla n'és del Monegal,
casa molt vella.
Quan li parlen de casar
sempre està alegre.

Un dia jo l'encontrí
dissabte el vespre;
li demano el seu amor:
l'en tinc promesa.

L'en tinc promesa a n'en Ros
de les Guixeres.
Si et cases amb en Ros
seràs pagesa;
i de blat si no n'hi ha,
no en podràs vendre.⁹

NOTES

1. AMADES, Joan; *Folklore de Catalunya. Costums i creences*. Ed. Selecte, Barcelona, 1980. Pàgs. 57, 247, 249, 289, 1223.
VILALTA i SURÓS, Salvador; *Ahir i avui de Castellar de N'Hug*. Bas d'Igualada, 1984, pàg. 66.
2. AMADES, Joan. Op. cit. pàg. 391.
3. Arxiu parroquial de Puig-reig. *Llibre de Visites Pastorals de Merola*.
4. AMADES, Joan. Op. cit. pàgs. 25 i 37.
5. Arxiu pairals de la casa Lledó de Puig-reig. *Llibret de receptes*.
6. Transcripció literal dels goigs originals.
7. Dites recollides pel grup de Folklore de l'Àmbit de Recerques del Berguedà.
8. SERRA i VILARÓ, Joan; *El cançoner del calic*. Tipografia L'Avenç; Massó, Casas i Cia. Barcelona, 1913, pàgs. 130-132.
9. ARMENGOU i FELIU, Josep; *Llibreta inèdita de cançons recollides per ell*. La casa de les Guixeres és sobre el Coll de Joet, al terme de Capolat.

Ramon Viladés Llorens

